Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвулелиниң органы

№ 212 (10809) 1978 чылдың сентябрь 12, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кеп.

КОНСТИТУЦИЯНЫҢ БИР ЧЫЛ ОЮНГА—ШАЛЫПЧЫ КҮШ-АЖЫЛ

ИШКИНДЕН ЭГЕЛЭЭН

Тараа болгаш кукуруза ажаалдазының кончаар чоруп турарының дугайын доңчузу-биле чугаалаш бээрин Чөөн-Хемчик районда «Сүт-Хөл» совхозтуң директору А. Д. Шаалыдан «Шын» солунуңуң корреспондентизи телефон дамчыштыр дилээн. Оон дыңпатканы болза:

Бо чайның кандаашкынынга алысканындан суггат чок черлерге тараан тараа культуралары үнмейн берген. Оон туркук суггаттыг шөлдерниң чамдыкынга суг чедишпээнинден, оларда тараалардың үнүжү безин дыка чегей. Совхозтуң механизаторлары болгаш тараажылары бичин-даа болза, үнген бүгү тараанны, кукурузаны кыска хуусаада чидириг чок ажаан алыр дээш бүгү күжүн салып, кызымак ажылдан турар.

Совхоз тараа ажаан алышкынын Ишкин салбырындан эгелээн. Аңаа тараа культуралар, хем суу кызыы болганындан эки үнүп чадаш, эрте быжа берген. Сентябрь 7-те чедир 400 ажыг гектар черниң тараазын дорт кестирген. Бо ажылда 13 комбайн, 4 автомашина ажылдан турар. Ол шөлдерден ниитизе-биле 400 ажыг тонна тараа алдынган болгаш дүжүт бир гектардан ортумаа-биле 5 центнер боор турар. Тараа салаңын барык-ла кезилде-биле деңге бөлгеш, пресстеп тырып турар.

Комбайнер Кошкар-оол Ондар хүнде 10 гектар черниң тараазын ажаар турган, 12 гектар чедирип, чарыштыг тиилекчизи болуп турар. Михаил Ондар мурнакчыдан шоолуг дудавайн, хүн нормазын 115 хуудан өрү күүседип турар. Савак пресстеп турар тракторист Виктор Ондар оваалдазын база доктаамал ажыр күүседип келген.

Совхоз бо чылын 410 гектар черге кукуруза тараан. Суггаттын ачызында оон үнүжү багай эвес болган. Бо үнелиг мал чеми культураны ажаан алыры дооступ турар. Кукурузалыг бүгү шөлдеп 4200 тонна погаан масоо алдынган болгаш силос кылдыр салып турар. Кукурузаны өйшаанда чидириг чок ажаан алырынга Чадаана АТБ-зи улуг дуза чедирген. Оон келген чолаачылар Шзарпов, Козлов, Венков олар дүп-хүн дивейн ажылдап, нормазын үргүлүү ажыр күүседип келген.

Механизаторлар, чолаачылар Ишкинниң тараазын доосканы, Киров салбырының суггаттыг черлерде тараалары улаштыр организастыы-биле ажаан кирер.

КҮЖЕНИИШКИННИ КОШКАТПАС

«Тээли» совхозтуң ажылышчилери ниитиниң малынга 2806 тонна сигеен белеткээр турган, 1683 тоннаны кезип алган болгаш план-оваалдаш ам 60 хуу күүсеткен. Совхозтуң Ээр-Хаваакта сүт-бараан фермазының коллективи 100 тонна сигеен кезер оваалдазын 101 тонна кылдыр кескеп. «Найырал» салбырының погаа авенозу 49 тонна сигеним кезип сараатталаан.

Ол ышкаш совхозтуң малчыннары база-ла чем белеткелинге идепкейлиг киржип турар. «Найырал» салбырда аныяк малчын Адыг-оол Кара-оол 43 тонна сигенни белеткээш, ам кыштаанда чедирип алган. Ол-ла салбырда малчыннар Салчак Мукулай, Хертек Сандыжан, Очур Аваат, Кызыл-Даг салбырында —малчыннар—Чүлүм Достай, Норбу Кан-оол олар боттарының күжү-биле 18—22 тонна чедир сигенни белеткээн. Ам мал чеминге көк суланы белеткээрин үргүлүүлен турар.

Совхозтуң суггатчыларының эрес-шудургу күш-ажылының ачызы-биле 423 гектар черниң кукурузазы болгаш тарымал тооруу багай эвес үнген. Ол шөлдүң дүжүдүнден 1100 тонна ажыг силосту салган. Совхоз бо чылын эрткен чылдымнан ийи катаг хөй силосту салып алырын шиитпирлээн.

Совхозта мал чеминиң белеткелинде ажылдап турарларның социалистиг чарыжының соелгу чеди ховукта түпнелин үндүрген. Трактористерден Хертек Кештай 286 тонна, Иргит Даңзы 260 тонна кукурузазы кестиргеш, чолаачылар Салчак Көк-оол 182 тонна, Көкүдей Мар-оол 162 тонна погаан массаны сөөртkеш, чарыштың бирги черлерин ап, шилчиир вымпелдер болгаш акша-биле шаңнатканнар. Тракторист Чигжит Серээдар, чолаачы Хомушку Өлчей-оол олар чарышка ийиги черлерни эллээн.

Силос салырында болгаш дүжүт ажаалдазында ажылдап турар механизаторларның хандырылгазын совхоз эки организастаан. Поварлар оларга эки шынарлыг ажыы-чемни чогуур үеэзинде белеткеп берип турар.

А. АДЫГБАЙ.

Бай-Тайга район.

БҮГҮ КҮШТҮ—ДҮЖҮТ АЖААЛДАЗЫЧЕ, МАЛГА ЧЕМ БЕЛЕТКЕЛИЧЕ!

КҮҮСЕДИР ДЭЭШ

Бай-Тайга районда «Бай-Тал» совхозтуң девискээринге оът-сигеннің үнүжү бо чылын хоомай болган. Кол сиген шөлдери шоолуг дүжүт бербээн. Ынчалдаа совхозтуң ажыл-ишчилери кандаашкынның уржуктарынга удур түткүлдүг турукун, сигеп үнгөн бичин-даа черлерни арттырбайн кезип ап, мал чеминиң белеткелинче бар күштерин моонгээн. Бин-Хем районнуң девискээринче сигеп кезип, пресстээр бригаданы чоруткан.

Тывынгыр болгаш кызымак ажылдың түпнели байталчыларны өөртүп, улам сорук киирип турар. Совхозтуң 2066 тонна сигеп белеткээр планын 1260 тонна кылдыр, 26 тонна сенаж салыр планын 46 тонна, 36 тонна будук-бүрү белеткээрин 52 тонна кылдыр сентябрь 3-те күүседип алган. Амгы үеде сигеп кезилдезип мурнуку хевээр үргүлүүлеп ишаан, планда көрдүмээн-даа болза, силос салырынче киргеп. Бин-Хем районда бригада база ажылдавышаан.

Мал чеминиң белеткелинге Байлак Хомушкунуң удуртkан комсомолчуларының звенозу шылгарааш, планныг даалгазын ийи катап ажыр күүсеткеп. Лаа Иргиттің удуртканы аныяктарның хойжу бригадазы оваалдазын баа дыка ажыр күүсеткеп. Бай-Тал суурның чурттакчылары, албан организациялары болгаш малчыннар сигеп кезилдезинге база идепкейлиг киришкеш, совхозтуң сигеп планын күүседирине биче эвес үлүг киирип турар. Хойжулар С. Доос, И. Сотна олар 15 тонна сигеп кезип алыр дээш хүлээлгелерин 22-22 тонна кылдыр күүсеткиээннер.

СЭКП ТК-ның июль Пленумунуң шиитпирлерине сорук киргеп бай-талчылар шиитиниң малынга четчир чем-суурну тургузар дээш күженишкиннит ажылын үргүлүүлевишаан, белеткеттинге и мал чеминерин кыштаглаже чедирер, оларның кадагалалын магадылаар хемчеглерни ап турар.

А. НАМЗЫРАЙ,
совхозта профвилел ажылчын комитединиң даргазы.

* * *

«Барлык» совхозтуң Хөндөлең салбырының сес чыл школазының коллективи келир кышка уткуштур шиитпиң малынга он тонна сигеп белеткээр планныг турган.

Ол чугула, кампанияже ук школаның башкылары А. Сагаан, О. Шилов, С. Ким-оол, К. Маңзырыкчы олар идепкейлиг киргеп болгаш 12 тонна сигенни сараатталаш, «Барлык» совхозка хүлээткеннер.

С. ТАВА-САМБУ.

АДА-ЧУРТТУҢ АЛДАРЫ, ЧОННУҢ ЧОРГААРАЛЫ

Л. Н. Толстойнуң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылынга тураскаатқан байырлыг хурал

Лев Толстойнуң чогаалдары кижиниң шылгараан угаанының эң-не өндүр бедик илерээшкиннеринге хамааржыр. Бистің угаан-бодал аммыдыралывыстың чарылбас кезээ болган оон номнарында чоннуң амыдыралын эң-не ханызы-биле болгаш делгемы-биле уран-чечен чуруп көргүскен.

«... Мээң чүрээмге эң-не чоок күзел— хөй номчукчуларлыг болуру, күш-ажылчы ажылчын номчукчулуг болуру база бодумнуң бодалдарымны оон шиитпирлиг судуунга шылгадырыы — деп, Л. Н. Толстой чугаалаан. Шылгарааннай угаанныг чогаалчының күзели боттанган. Бедик гуманисчы, өндүр чаагай идеялар-биле синиккен оон чогаалдары салгакчыларның шылгалда, судун алдарзыы-биле тутkан. Улуг чогаалчының номчукчулары кайгамчык хөй, чоннуң ада-өг ынакшылы чогум-на кызыгаар чок. Юбилей байырлалдарының бүгү чуртка улуг хемчөлдиг калбарганы ол дугайын тодаргай бадыткаан. Шылгарааннай улуг чогаалчының төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылынга тураскаатқан ёлбырлыг кежээ сентябрь 8-те Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болуп эрткен.

Байырлал шинчизин киир шиметтинген улуг сценаның дөрүнде—Лев Николаевич Толстойнуң портрет чуруу.

Эштер Л. И. Брежневтиң, В. В. Гришинниң, А. А. Громыкоңу, А. Н. Косыгиннің, М. А. Сусловуң, Д. Ф. Устиновуң, П. П. Демичевтің, М. С. Соломенцевтің, К. У. Черненкоңу, И. В. Капитоновуң, М. В. Зимяниннің байырлыг кежээниң киржикчилери дыннаттыг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле утkааннар. Бүгү-эвилелдиң юбилей комитединиң кежигүннери, совет чогаалчылар, эртемниг, культураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары, хөй-ниитиниң төлээлекчилери, даштыкы чурттардан келген аалчылар президиумга база олурган.

Бүгү-эвилелдиң юбилей комитединиң даргазы, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черниң бирги секретары Г. М. Марков байырлыг кежээни ажыткан.

Шылгарааннай чогаалчының төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чылын калбаа-биле бүгү чуртта байырлал демдеглеп турары — Толстойнуң маадырлыг чоруу олум чок, оон алдары кызыгаар чок, чоннуң аңаа ынакшылы хемчөл чок дээрзин база катаг бадыткаан көргүскен деп, ол демдеглээн.

Лев Толстой болза орус нацияның чаймынанчак өндүр бедик, бүгү совет кижилериниң чоргааралы, бодуп келген болгаш болуп-даа турар. Дөнелге чок улуг хемчөлдиг чогаалчызы, уран-чечен өөстүң кезээ-мөгеде өшпес чаагай эртине-байлаан турган Лев Николаевич Толстой бистің Төрөөн чуртувустуң социал дешилгезинге, дарыалдың болгаш мөлчүлгениң делегейниң буурап дүжериге, улус массаларның кайгамчык улуг эгээртишмес чогаадыкчы күштериниң оттуп хөгжүүрүне, чөптүг чоруктуң, дөң эргенің, кижиниг чоруктуң тиилелге баймралынга, ниитилелдиң угаан-бодал талазы-биле чаартыларынга могаг-шылаг чок күш-биле идигни берген. Ол дээрге чаңгыс кижиниң амыдыралынга бүдүн делегейни сыныраткан кайгамчык улуг күш-тур.

«Л. Толстой бодунуң ажылдарынга кайгамчык хөй улуг айтырыгларны көдүрген болгаш оон чогаалдары делегейниң уран-чечен литературазынга бирги черлериг бирээзин эллээр ыңдыг уран-чечен күштүг кылдыр көдүрүүгеен» —деп, В. И. Ленин бижээн.

Революстуг шуурганнарның хүннеринге чедир Толстой чурттаваан, ынчалзажок оон литература талазы-биле эртинезин ажылчын аңгы болгаш оон ленинчи партиязы белиг-биле үнелеп көргеп. Ол эртинеде келир үеге хамааржыр бүгү-ле чүүлдер ажылчы чоннарның хосталгалыг демиселиниң болгаш социалистиг чаа амыдыралды тургузарының эрге-ажыының долу хемчөлдиг ажыглаттынган. Хаанныг Россияга Толстой чеже-даа сурагжаан турган болза, чүле совет тургузугуңуң чылдарында, кажан бистің Төрөөн чуртувустуң чоңу бүрүн үжүк-бижиктиг болганда, Лев Толстойнуң номнары чоннуң өзүлүг байлаа болган.

Чоннуңа бараан болур, төрөөн черинге амыдырал дээш ону чаартып турар миллион-миллион бодуң кижилер-биле кады амыдыралдың өөрүшкүзүн тургузар, кижиниң угаан-бодал делегейин сайзырагайкыдар, оон арын-чүүрүн оттурар, чаагай сеткилге кижиздер, боду ышкаш оске кижилерни ана-дупма өзүзү-биле өөрүнүң сагыш-сеткилин бадыткаар дээш чогаалчының эң-не изиг күзелі боттанган.

Совет улус-биле кады бүгү диптерде дешилгелиг кижилер мактал-хүндү болгаш өөрүн четтириишкин-биле бөгүн Толстойну адап турар. Индыг бижыг болган улам өзүлделиг алдар-хүндү культураның бүгү төөгүзүнде чаңгыс-даа чогаалчыга турбаан, Төрөөн чуртүндө болгаш даштыкыда литератураның хөгжүлдезинге Лев Толстойнуң чедиртеги болгаш чедирген турары ышкаш ындыг күштүг салдарны чаңгыс-даа чогаалчы чедирбээн. А хөй националдыг совет литературага Лев Толстойнуң чогаадыкчы дуржулгазы орук айтыкчылы сылдыстың чырыы ышкаш салдарлыг болган. Толстойнуң дуржулгазы бүрүнгаар башкарын, сорук киирип, үениң болгаш чоннуң мурнунга хүлээлелиниң база харымсалгазының дугайында чогаалчыларга сагындырып турар.

Лев Николаевич Толстойнуң дугайында Леонид Ильич Брежнев 1977 чылдың январь 17-де сагыш-сеткилдиг ханызыдан чылыы-биле чугаалаан. Музей-суурнуң хүндүлүг аалчыларының Номунга ол мынча деп бижээн: «Ясная Полянаны көөрге, кижиниң чүрээ чыммыркайны бээрдир— эң улуг орус чогаалчы, делегей культураның ыңдыгаараан угаанныг кижизи маңаа чурттап, чогаадып турган, оон чогаалдары мергеш угаанның үнер доозу боор, чаа-чаа салгакчыларга артып калыр. Орус улустуң характери Лев Толстойнуң чогаалдарында долузу-биле болгаш делегемиби-биле клергейлеттинген. Төөгүге улус массаларның шиитпирлиг ролүнүң дугайында, кижиниң болгаш төрөөн черниң арасында чарылбас харылзааның дугайында бодал оон чогаалдарында синиккен».

«Дайын болгаш тайбың» деп улуг чогаадың маадырлары амгы совет кижилериниң үеэзиден бүдүн чартык чүс чыл бурунгаар чурттан чораан. Ынчалзажок патриотизмниң болгаш маадырлыг чоруктуң сагыш-сеткилге, шынның болгаш чөптүг чоруктуң угаан-бодалы, Төрөөн чуртунуң алдар-ады болгаш хамаарышпас чоруу дээш амыдыының бээринге белеп чорун оларны чоокшулаштырып турар.

Тиилелгелериниң, ыдыг-дошкун шылгалдаларының чылдарында, дайынның хүннеринде, тайбыңнын-даа, бистің өөрүн чаагай Төрөөн чуртувустуң чечектелиишкин дээш маадырлыг демиселдиг-даа хүннеринде Лев Толстой, оон ол-мас чогаалдары бистің-биле кады чорун келген. Бистің чуртувуска коммунистиг ниитилелди тургузарының төөгүлүг хүлээлгезин эчизинге чедир боттандырар совет кижилериниң чаа салгакчыларыдаа Л. Н. Толстойнуң шылгарааннай чогаалдарындан патриоттуг сорук киирешкиннин болгаш аажы-чаңның чаагай хевирлээшкиннин боттарынга адыр дээрзинге чиганимейн барып болур.

Улуг чогаалчының байырлалынга киржири-биле делегейниң 17 чурттарындан чедип келген чогаалчыларга, культураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчыларынга Бүгү-эвилелдиң юбилей комитединиң, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң болгаш Культура министерствозунуң, а ол ышкаш баймырлыг кежээниң бүгү киржикчилериниң өмүнээзинден Г. М. Марков чүректиг ханыызыдан изиг байыр чедирген.

Делегей культуразының А. М. Горький аттыг институдунуң директору, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү Г. М. Бердников байырлыг кежээге «Лев Толстой болгаш амгы үе» деп илеткелди кылган.

Бөгүнгү байырлыг хуралга демдеглээр төөгү талазы-биле чугула чүүлдер бар деп, ол чугаалаан. Сактып көрөөл: Толстойнуң чогаалдарын орус улустуң чүгле хевзаг кезии биле деп, В. И. Ленин түгле чеден хире чылдар бурунгаар бижээн, чүге дизе чоннуң эң хөй кезии ыңчаарда ядыы-түрөгү, үжүк-бижик билбес турган. Ындыг байдалды чүгле социалистиг революция чок кылын болур дээрзинге Ленин бүзүрөөн. Ленинниң өттүр билишкиниин боттанганы бөгүн бистер көрүп тур бис. Толстойнуң чогаалдарының эртинези ам Совет Эвилелиниң бүгү улустарының угаан-бодал амыдыралының чарылбас кезээ болган.

Чогаалчының чогаадыкчы оруу, оон кызган өндүр чаагай чүүлдери катаптаттынмас. Чечен чогаалдың бүгү хевирлеринге ханызы-биле чаартыкчы Лев Толстой улуг драматург, дөнелге чок публицист, эстетика болгаш философия айтырыгларының талазы-биле кайгамчык эки ажылдарының автору болуп чораан. Толстой дириг турган-ла, бүгү делегейге алдаржып, сурагжаан. 1910 чылдың ноябрьда кажыылдың хүнеринде В. И. Ленин мынча деп бижээн: «Ясная Полянаны көөрге, кижиниң чүрээ чыммыркайны бээрдир— эң улуг орус чогаалчы, делегей культураның ыңдыгаараан угаанныг кижизи маңаа чурттап, чогаадып турган, оон чогаалдары мергеш угаанның үнер доозу боор, чаа-чаа салгакчыларга артып калыр. Орус улустуң характери Лев Толстойнуң чогаалдарында долузу-биле болгаш делегемиби-биле клергейлеттинген. Төөгүге улус массаларның шиитпирлиг ролүнүң дугайында, кижиниң болгаш төрөөн черниң арасында чарылбас харылзааның дугайында бодал оон чогаалдарында синиккен».

Россияга бирги революцияның эгезээр үеэзинге чедир миллион-миллион тараачынларның сагыш-сеткилинге синиккен идеяларны болгаш үзел-бодалдарны чайтылыш чок илергейлээн, уе-чаданын ханы чорудулгаларын мергеш угаан-биле көргүскеин улуг чурукчунуң чогаадылгазының күчүлүг күжүн годаргайлаан, бүгү делегейге ужурдузалыг айтырыгларны бодунуң чогаалдарынга кедүрер арганы аңаа берген.

Ындыг айтырыгларның санынга хаанныг Россияныдаа, амгы буржуаз делегейниң-даа социал болгаш политиктиг тургузуунуң айтырыы хамааржыр. Хуу өнчүге болгаш массаларны мөлчүүрүнге үндезилеттинген ниитилел тургузуун чугаанок хүлээп көрбөөни чогаалчы болгаш бодалчы Толстойнуң өндүр чаагайын көргүзүп турар. Ол турушту бүгү талазы-биле хандыр үндезилээни — оон ханыязы болуп турар, ынчаарга ындыг үндезилээшкиниң делегей литературазы аңаа чедир билбес турган. Тергиидекчи тургузугну Толстой улам шыңгыы шүүмчүлеп ишаан, кижилериниң чалаттынган сагыш-бодалдарының болган харылзааларының шынны, чөптүг чорук улус чоннуң күш-ажылчы амыдыралында үндезилеттинген дээрзин бүзүрелдиг көргүскен.

(Уланчызы 3-кү арыында).

Ажыглалга кирер тудугда

«ИНТУРИСТ»— ААЛЧЫЛАР БАЖЫҢЫ

Профессионал эвилелиниң Бүгү-эвилел Төп Чөвулелиниң туризм талазы-биле кол эргелелиниң болгаш Туризм талазы-биле республика чөвулелиниң шугуму-биле бо беш чылда найысылал Кызылга «Интурист» дээр аалчылар бажыңын тударын опгу беш чыл планында көргеп. Бо хүннерде ол гостиницаның чуртталга корпузунуң тудуу доостур чыгаан. Ында «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелиниң, 48-ки тудуг эргелелиниң болгаш 14-кү механизация эргелелиниң тудугжулары, шеверлекчилери, хой саппыг электриктер, мочтажчылар ССРЭ-ниң чаа Конституциязының бир чыл оюнда ону дужаар дээш социалистиг чарышты салып алган, үре-түннелдиг ажылдан турарлар.

Гостиница тудуунда ажылдан турар коллективтер боттарының аргаларын санап көргеш, ону долгандыр шолду хуусаадан эрте, сентябрьның онда дескилеп доозупканнар. Бо талазы-биле ажылга 14-кү механизация эргелелиниң механизаторлары кызымаккай, улуг мертежилдиин көргүскеннер. Экскаваторжуларның аразында социалистиг чарышка Николай Иванович Разумов тиилекчи болган. Өске-даа бульдозеристер боттарының улуг-пормазын үргүлү ажыр күүседип келгеннер. Ол ышкаш «Кызыл тудуг» эргелелиниң сварщиктери гостиницаның чөөн талакы шил ханазын эптээриниң демир хаажылалдардан бүткен кезектерин кылып доозуп турар. Тускай кылган улуг хемчөлдиг шилдерни тудуг шөлүнде шуут белеткеп каан. Удавас ону эптеп эгелээр.

Тудугда социалистиг чарышты бригадалар, участоктар болгаш тус-тус тудугжулар, монтажчылар ортузунда организастаан, оон түннелдерин он хонуктан үндүрүп турар. Тиилекчилерге тураскаадын күш-ажылдың алдар тугун көдүрүп, оларга материалдыг болгаш моральдыг идиг беришкиниин кылып турар. Августуң соелгу декадазының түннелдери-биле 14-кү механизация эргелелиниң И. Разумовка баштаткан механизастаттынган отрядының күш-ажылчы чедишкини дээш ол тукту көдүргеи. Ол отряд «Кызыл тудуг» болгаш 48-ки тудуг эргелелериниң коллективтериниң эки түннелдерин чедип алган.

Бызаңчы-бетончу бригадалардан Б. Монгуштуң, С. Лукьянчуктуң удуртkан коллективтерин мурнуку одуругда чоруп турар. А эрткен он хонукта чарыштың түннелдерин ёзугаар күш-ажылчы алдарның тугун 3. Шыырактың болгаш 3. Овчинуң штукатура-маляжылар бригадаларынга тураскаадын көдүргеи.

— Гостиницаның чуртталга корпузун соглаан соозуусту ёзугаар октябрьның 7-де дужаарынга шиитпирлиг бис — деп, ажылчыннар чугаалаан турар. Оларның ажыл-херээ сес-домактан карыштайн турар-даа. Бо хүннерде бажыңның даштыкы ханаларын, иштики ороолдерин штукатурлаары доостур чыгаан. Иштики талазын будуп, чугайлаары чоруп турар. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, тудугжуларның соолу херек кырында будуп турар.

Т. МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: гостиница тудуунуң амгы байдалы: мурнакчы бульдозерист Н. Н. Разумов.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы эш В. Ф. Быковскийни Ленин орден-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитада «Салют-6»—«Союз» эртем-шинчилел комплекизинге ужудуушкунну чедишкиниг боттандырганы база аңаа көргүскен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы эш Валерий Федорович **Быковскийни Ленин** орден-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Л. БРЕЖНЕВ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Бремль.
1978 чылдың сентябрь 10.

ГДР-ниң хамаатызы, космонавт-шинчилекчи Зигмунд Йенге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитада «Салют-6»—«Союз» эртем-шинчилел комплекизинге ужудуушкунну чедишкиниг боттандырганы база аңаа көргүскен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш ГДР-ниң хамаатызы, космонавт-шинчилекчи Зигмунд **Йенге Совет Эвилелиниң Маадыры** атты **Ленин** орден болгаш «**Алдын Сылдыс**» медаль-биле кады тыпсыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Л. БРЕЖНЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Бремль.
1978 чылдың сентябрь 10.

Л. И. Брежневтиң америк сенатор Э. Кеннедини хүлээп алганы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев АКШ-тың политиктиг көскү ажылдакчызы сенатор Эдвард Кеннедини сентябрь 9-та хүлээп алган. Эге медико-санитария дуазалының айтырыгларын дугайты делегей конференциязынга киржиринге холбаштыр ол Совет Эвилелинде турар.

Ажыл-херекчи болгаш найыралчы будуштуг тодаргай беседаның үеэзинде Л. И. Брежнев совет-америк харылзааларының кол айтырыгларынга доктааган болгаш ол харылзааларның амгы багай байдалынга принципиалдыг үнелээшкинни берген.

Каттышкан Штаттар-биле боттуг болгаш туруштуг харылзаларны калбартырыынче Совет Эвилелиниң чайтылыш чок шугумун бадытааш, Л. И. Брежнев ол харылзаалар деп эргенин, кайы-кайызынга ажыктыг болурувун болгаш боттодунуң иштики херектеринче холгаарлышпазының принциптерин шыңгыы сагыырынга үндезилендир чуруктуурган турарының чугулазын онзалап демдеглээн. Оон-биле кады ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга харылзааларны деннештирери база оларны экижиндеринче угланыышкынны үргүлчүлээри ийи чурттун улустарының хүүгей-чүткүлдеринге, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкынын болгаш бүгү делегейге тайбынны быжыглаарының эрге-ажыктарынга таарышкан болур ийик деп бүзүрел илергейлеттинген.

Боо-чепсекти эндере бүдүрери сөксадырынга, хамыктың мурнунда стратегиг шавар халдашкынын боо-чепсектерин кызыгаарлаар дугайында дугуржулганы чарарынга хамаарышкан чугаалажышкынынга практиктиг түннелдерни чедип алырынга моон-биле холбаштыр ийи чуруттун дем каткан күженишкиннериниң мырыңай эргежок чугулазын Л. И. Брежнев онзалап демдеглээн.

АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң кайызынга-даа солун болуп турар айтырыгларга, оларның аразында боо-чепсекти кызыгаарлаарының болгаш чепсегленишкиниң дужуреринче айтырыгларынга хамаарыштыр кайы-кайызынга таарышкан ниитиирлээшкиннерни тынырынче угланган күженишкиннерни идепкейжидерин Э. Кеннеди бодунуң талазындан деткап чугаалаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дуазалакчызы А. М. Александров биле сенаторнуң дуазалакчызы Я. Калицки беседага киришкен.

(СЭТА).

ТӨЛЕПТИГ ҮЛҮГНҮ КИИРЕР

ВЛКСМ Тыва обкомунуң IV пленумундан

Кызылда Политиктиг чырыдышкын базыңынга ВЛКСМ Тыва обкомунуң пленуму болуп эрткен дээрзин «Шынның» эрткен субботада дугаарынга дыңнаткан болгай. Анда СЭКП ТК-ның июль (1978 чыл) Пленумунуң түңнелериниң болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң илеткелинде, СЭКП Тыва обкомунуң VIII пленумунуң база ВЛКСМ ТК-ның пленумунуң документилеринде айыткан сорулгаларга дүүштүр Тываның комсомол организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талады-биле илеткелди ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары Г. С-М. Иргит кылган.

Бүгү ажылчы чоннар-биле бир дөмей, республиканың комсомолчулары болгаш аныяк-өскүннери СЭКП ТК-ның июль пленумунга эш Л. И. Брежневтиң илеткелин болгаш ол Пленумнуң шиитпирлерин бүрүн долу чүүлдүүлүшүүн, ону ажыл-чорудулгага дайынчы программа кылдыр хүлээп алгаш, боттандырарынга идепкейлиг киржип турар дээрзин илеткелчи болгаш саналбергенвер бир үн-биле демдеглээн.

Республиканың чер-черде партия организацияларының удуртулгазы-биле комсомол организациялары көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге комсомолчуларның болгаш аныяктарның киржилгезин улам идепкейлиг, оларны аңаа бызыглаар талазы-биле шудургу ажылды чорудуп турар. Амгы үеде одаардан көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде 8 муң ажыг кижи ажылдап турар. Ол—1965 чылдынга деңнеэргө 1,5 катап оскен.

Мал ажылын шаңкын хөгжүдүрү хандырарынга идепкейлиг киржирге — комсомолчуларның болгаш аныяктарның бирги чергениң сорулгазы болуп артышаан. Көдээ ажыл-агыйның бо чүгүлө адырынга амгы үеде 3000 ажыг оолдар, кыстар хаара түүтүнүп алган. Комсомолчу-аныяктарның 47 коллективтери болгаш 29 сүт-бараан фермалары, хойжу 18 бригадалары ажылдап турар.

Лениниң комсомолдуң 60 чылынга алдаржыткан социалистиг чарышка комсомолчу-аныяктар коллективтериниң «Алдан-Маадыр» совхозтуң Оргу-Шөл, «Нарын» совхозтуң № 3, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Отчугаш, «Малчын» совхозтуң үшкү хойжу бригадалары мурнуку өдүрүгга кирген. Ол мышкаш 420 аныяк малчын төрүүр чүс хойдан-на 90-дан хой хураганы алган.

Хой ажылынче аныяктарны чорудуп, бызыглаар талазы-биле ажыл күштелген. Чамдык көдээ школаларның доозукчулары, өөредилгезин доозарының ырак мурнукда-ла комсомолчу-аныяктарның малчын коллективтерни тургузары, а оң соонда оларны комсомолчу путёвка-биле мал ажылынче чорудары чаңчыл апарган. Үүгле эрткен чылын мал ажылынче ындыг путёвка-биле 878 кижи, оң иштинде хой ажылынче 329 кижи чоруткан. Бо талазы-биле «Чыраа-Бажы», «Ак-Гуруг», «Нарын», «Малчын» болгаш өске-даа совхозларның ВЛКСМ комитеттери эки дурлары шоолуг кичээнгей салбайын турарын эскерип каар.

— Бистиң ферманың аныяк малчыннары эрес-соруктуг ажылдап, чарышка шаңналдыг черлерни-даа ап келдивис. Ынчалзажок чаагайжыды туттунмаан бажыңнарда чүрттап турар бис, а кызыл-булуң бар, ынчалзажок ында кандыг-даа стол, саандай, мебель чок. Ындыг таварыллгада хостуг шактарда солун, ажыктыг дыштанылга дугайында кандыг чүүл турар боор—дээш, «Хадың» согхозта ферма эргелекчизи Анфия Чанзан ындыг айтырыгларже ажыл-агыйның дирекциязы, райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый эргелели кичээнгей салбайын турарын чидин-биле шүүмчүлээн.

Көдээ ажыл-агыйны механизатор кадрлар-биле бызыглаарының, көдээ ажыл-агый мергежилин аныяк кижилерниң шиңгээдип алырының, школалар өөреникчилериң профессионал утларының-ны күштелдирериниң дугайында чүүл пленумга улуг черни эзлээн.

СЭКП Тыва обкомунуң көдээ ажыл-агый кылдызының эргелекчизи **Г. А. Заркевич**, республиканың профтехөөредилге эргелелиниң начальниги **Н. И. Чичинин**, «Тиилелге» совхозтуң механизатору Николай **Шимит**. Элегес ортумак школаның өөреникчизи Татьяна **Токмашева** болгаш оскелер-даа үстүнде айтырыгларга тодаргай доктаалгаанар. Маңаа холбаштыр профтехучилищелериң, механизаторларың бүгү-ниити өөредилгезинин, өөреникчилериң бүдүрүлге бригадаларының ажылын бүгү таладыг эксиждериңе комсомол организациялары боттуг дузаны көргүзериниң эргежок чүгүлазын пленумга айыткан.

СЭКП ТК-ның июль (1978 чыл) Пленумунуң шиитпирлери болгаш оң салган сорулгалары комсомол организацияларының дайынчы арганнээзин, оларның ажылының стилин болгаш хевирлерин улам сайзырангайжыдарын негей турар. Маңаа холбаштыр алыр болза, чамдык комсомол организацияларының, мээлгүн С. К. Тока аттыг, «Россия», «Бардык», «Совет Тыва», «Кара-Хаак», «Өөк» совхозтарда комсомол комитеттериниң организакчы болгаш идей-кижизидилгелиг ажылының хөөнелги чаңыс болуп артышаан. Таңды, Бии-Хем районнарда аныяк-өскүннер ортузунда комсомолчу өзек шоолуг өспейн турар.

СЭКП ТК-ның июль (1978 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин күүседиргенге, көдээ ажыл-агыйны улам шай хөгжүдүргенге республиканың комсомол организацияларының, комсомолчуларының болгаш аныяктарының киргер төлептиг үлүүнүң талазы-биле тодаргай хемчегларны айыткан доктаалды пленум хүлээп алган.

С. ШОНГУ.

Шынар көрүлдези чоруп тур

ТЕХНИКТИГ КОНТРОЛЬДУ КҮШТЕЛДИРЕР

Онгу беш чылды бүдүрүлгениң ажык-ының болгаш ажылдың шынарын бедидериниң беш чылы деп адап турар. Бүгү чурттаазы ышкаш, бистиң республикада бо айтырыгже база улуг кичээнгейни салып турар. Барык шупту улуг-улуг бүдүрүлге черлериниң шынарны углап-башкарарының комплекстиг системаларын ажыглап, Москваның болгаш Ленинградтың мурнакчы бүдүрүлгелериниң коллективтериниң эгелээшкинин эдерип, продукцияның шынарын хынаарын калбаа-биле боттандырып чорудуп турар. Продукцияны аттестаттап, чогуур категорияларны тыпсырын практикалап, шынар көрүлделериниң хүннерин организаетап, аңаа контроль черлериниң ажылдакчыларын хаара түдүп турар.

«Тудуг кезектери» комбинатка шынар хынаар талазы-биле хоорай комиссиязы «Шынар хүнүп» чоокта чаа эрттирген. «Тудуг кезектери» комбинат — хоорайда болгаш республикада-даа тудуг индустриязының улуг бүдүрүлге чери болур. Оң продукциязынга чагыкчыларының талазындан хөй-хөй хомудалдар кээп турар. Херек кырында көөрге, ол комбинат эргежок чүгүлө тудуг кезектерин чедир бербес, олэрниң шынары куду болур. Ол чорук республиканың тудугларының темпизин ооҗумадыр, план күүселдезинге багай салдарын чедирип турар. Комбинаттың администрациязы, ында партия, профсоюзтар болгаш комсомол организациялары, контроль-хыналда органнары продукцияның шынарын эксиждер дээш чамдык хемчеглерни ап турары билдингир. Ынчалза-даа боттуг түңнелдер ам-даа козулбейн турар. Ол чоокта чаа кылган көрүлдеден база ылерээн.

Бо чылдың эгезинде республика найысылалының бүдүрүлгелериниң көрүлде хүннерин эрттирер дугайын чарлаан турган. А комбинаттың удуртукчулары оң иеделдерин бо чылдың үүгле август айының эгезинде гэвышканнар. Көрүлде эрттиреринің комбинат комиссиязын дүв-дадаш-биле тургускан болганда, ол кандыг-даа ажылды кылып четтикээн. Ынчангаш аңаа баштайгы көрүлде хүнү шыпар эксиждер ажылдың түңнелдерин үндүрбээн, а ону үүгле эгелээриниг идиг болган деп дорту-биле чугаалаар херек.

Комиссия комбинаттың/ девискээрин, складтарын ыяк көрүп, эптээр демир-бетон кезектерни каичаар кылып турарын болган белен продукцияның шынарын хынаан. Цемент кадагалаар складка хары угда 5000 тоннаны чыып болур. Ынчалза-даа оң байдалы чогуур негелдеге четпес, цемент шоодайларын кайы-хамаан чокка ора-чаза октаылап чыткылаар, кижи базар чер безин чок. Материалды дүжүрүп, чүдүрерин механизаставаан, цемент дамчыдар насостар ажылдавас, оң хемчээлиг болгаш шынарын хынавастаан. Комбинаттың АП-10 даар деңзизи үрелген.

Комбинаттың хандырылга черинге хомудаллар хөй кээп турары илерээн. Оң экки турар демир-дес аймаа, цементнаа, гипизи болгаш өскедай материалдары шынар талазы-биле хынаттынмаан, туский капсырылгаларда ол дугайын айытпаан болур. Ынчангаш оларны продукция бүдүрериниге ажыглаары берге.

Эптээр демир-бетон кылырының технологтуг арганнары ам-даа сайзырадыры негеттинип турар. Эзлээдириг-бетон кылыр черде чиг-эттиг хемчээлин тодарадыр херекселдер үрелик, оң үжүрүүдүн кылдыгнан бетонның шынары дыка куду боор турар. Хыналда кылын турар күн кадыг бетон кезектерни кылын турган. Ол үеде суг чедиппес болганындан чап-чаа кылган бетонның чарылгаш, үрели бергенин комиссия кежигүннери караа-биле көргенвер. Ол дээрге бүдүүт-ла үрей кылыышкын-дыр.

Бүдүрүлге технологиязының пинти байдалы чогуур негелдеге четпейн турар. Моон мурнунда хемчээшкин техниказының болгаш автоматика херекселдериниң ажылын тускай кижилер үргүлүү контрольдап турган. Ам одар чок, ажылдавастаан. Деңзилерде, демир аймааның быжын хынаар херекселде, динамометрде, хемчээшкин аппаратураларында күрүне хынаалдаының таңмалары безин чок. Оң үжүрүүдүн лабораторияның дериг-херекселдери шын эвес ажылдап турар. Комбинаттың 400 приборларының чүгле 65 хуузу ажылдаар болган. Мындыг байдалда продукцияның шынарын бедидерениң дугайында маңаа кандыг чүгүлө турарыл?

«Тудуг кезектери» комбинатта шынар талазы-биле чамдык ажылдарны кылганын үстүнде айыткан болгай. Чижээ, ында ажылдап турар кижилериниг ажылының шынарын тодарадырының системазы чыл ажыг үеде ажылдап турар. Комбинаттың цехтериниг аразында арматура цеги продукцияның 80 хуузун баштайгы негелде өзүгаар дужаарын чедип алган. А. Н. Воробьевтуң бригадазы бо чылдың август айында оон-даа артык чедишкиниг боон, продукцияның 90 хуузун баштайгы негелдеде дужаан ыдаан. Ол-ла кижилериниг ажылының шынарын тодарадырының системазы чыл ажыг үеде ажылдап турар. Комбинаттың цехтериниг аразында арматура цеги продукцияның 80 хуузун баштайгы негелде өзүгаар дужаарын чедип алган. А. Н. Воробьевтуң бригадазы бо чылдың август айында оон-даа артык чедишкиниг боон, продукцияның 90 хуузун баштайгы негелдеде дужаан ыдаан. Ол-ла көргүзүг эзилдириг-бетон пегинде 75, шуткулга пегинде—45-ле хуу боон турар.

Продукция аттестаттаарының ажыды заводта чорун турар. Ол база-ла шынар бедидериниг идиглиг. Бо чылын подвалдар болгаш өрээлдер хаваларын кылыр блоктарның яйн хевериниг бирги чергениң категориязын тыыскан. Ам-даа чамдык чүүлдерни аттестаашкынга белеткеп турар. Гипс-бетон хаалар кылыр кезектерни кассеттиг арга-биле белеткеп кылырының шугумун доозуп турар. Ол ажылдап эгелээрге, комбинаттың продукциязының шынары улам экижиир.

Техниктиг контроль чери болгаш кол технологтуг участогу кылыгларының шынарын, бүдүрүлге чорудулгазын үргүлүү хынап турар. Үрей кылыышкынны болдурган, шынар чок продукция берген кижилерге тус-тус материалдыг болгаш моральдыг харысалга онаарын практикалап эгелээн. Үстүнде айыттынган ажылдарны моон-даа соңгаар улам калбартып, херек кырынга боттандырар болза, комбинаттың продукциязының шынары-даа экижиир, республиканың тудугларының темпизи-даа дүргедээр. Ол дээрге онгу беш чыл планын хуусаадан эрте күүседиргиниг улуг иди-дир.

Г. НИКОЛАЕВА.

«Гидроугольэ» бүдүрүлге каттыжышкынының «Юбилейная» деп шахтазының Новокузнецк участогунда Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Николай Михайлович Романцовтуң проходчиктер бригадазы чыл планын хуусаа бетинде күүседткен. Коллектив кежигүннери он үш муң метр черни эрткен, оң сес чүс метри — пландан ажыр боон турар.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) проходчиктер П. И. Савруцкий, В. П. Гребнев, комбайн машинизи П. А. Ничинский, бригадир Н. М. Романцов, электроелесарь М. В. Валюгин, комбайн машинизи С. П. Кудрин олар.

А. КУЗЯРИНИНҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Малчыннарның күжениишкини

Таңды районда «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажыл-ишчилери ниитиниң малынга чем белеткээриниң планын 53,5 хуу күүседткен. Мал чеми белеткелиниң планын күүседири дээш демиселге бүгү ажыл-ишчилер кирген. Ылангыя малчыннар ол ажылга идепкейлиг киржип турарлар.

Хойжу коммунист А. Б. Оюн бо чылын төрүүр 100 хойга онаштыр 98 хураганы алган, ол бодунуң кадынында 22 тонна сигенни белеткеп алган, а коммунист Куулар Торжап 12 тонна, Ондар Хылдыгбай 13 тонна сигенни тус-тузунда белеткеп алганнар.

К. ЕНЗУК.

Свердлов облазы. Уралдың А. М. Горький аттыг Күрүне университединиң астрономия болгаш геодезия кафедразының чанында Коуровтуң астрономия обсерваториязының ажылдакчылары бодунуң ажылын дүн-хүн чок чорудуп турар. Амгы үениң эн сайзырангай дериг-херекселдериниң дузазы-биле сылдыстарны, күн физиказын шинчилеп турар.

ЧУРУКТА: телескопту белеткеп турары.

Э. КОТЛЯКОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

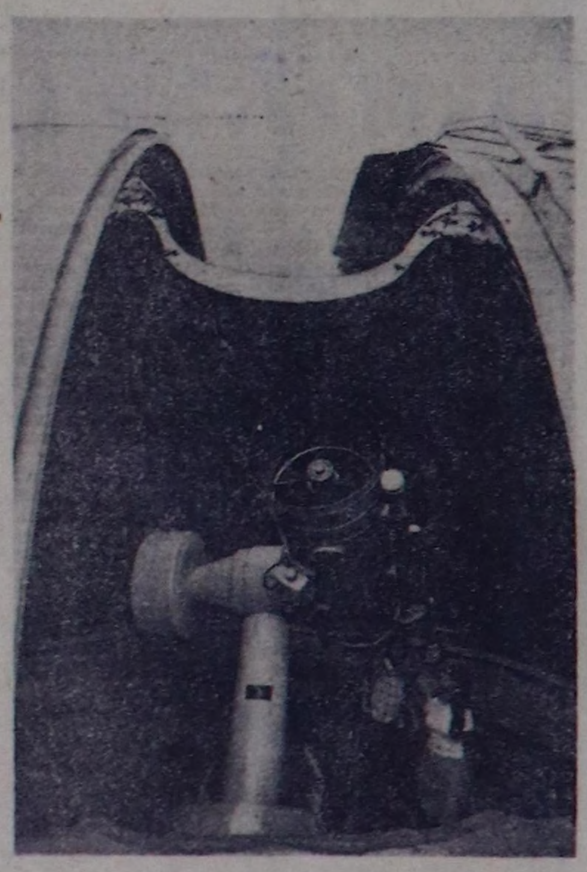

КЫСКА МЕДЭЭЛЕР

Каа-Хем районуң «Лениниң орук», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтарының мал чемниң белеткелчилери планнаттынган сигенниң хөй кезиин сараттан алганнар. Оларда механизаттынган бригадалар үени чоп ажыглап, техниканы бедик бүдүрүкчүүр ажылдадып турараар. Сиген белеткелиниң планы районда пиятиз-биле бежен хире хуу күүседтинген.

Районда 600 тонна витаминиг сиген далганын белеткээн. Оң хөй кезиин «Бүрен» совхозтуң ажыл-ишчилери бүдүрген. Ында ол үнелиг мал чемин белеткээр талазы-биле агрегаттарының ажылын эки организастаан.

Каа-хемчилер силос салыышкынын үргүлчүлеп ишаан. Олар 12 500 хире тонна силосту салган. Оң 5400 тонназын «Кызыл тук» совхозтуң ажыл-ишчилери салып, эки ажылдаанар.

М. КАРА.

* * *

Бо чылын «Торгалыг» совхозтуң хову-шөлдериндe чаңгыс болгаш хой чылдыг сигеннерни өске-даа мал чемнери-биле кады тараан. Оларның өзүп үнгени деп-дескя, чаагай болган.

Бо хүнерде совхозтуң механизаторлары 450 га черде тараан көк-суланы кестирип эгелээн. Баштайгы үш хүнде олар 35 тоннаны кестиргеш, кышталарда соортуң чедирген. Механизаттынган бригадада Мергеш Сүгезиктин удуртқан звенозу өскелерден эки ажылдап турар. Ында комсомолчулар Олег Чактар, Бөрүс Очур-оол, Николай Шожай оңза кызыыраккай ажылдап, мал чеми белеткээриниг төлептиг үлүүн киргип турарлар.

Н. ДАМДЫН.
Өвүр район.

СЕПТЕЛГЕНИ ДҮРГЕДЕДИР

КЫШКА БЕЛЕТКЕЛ

Культура албан черлериниң кышкы үеде чедишкиниг ажыл-ижи оларны кышка хынамчалыг септеп белеткеп, четчир одаар үүлдерни-биле хандыртынганындан база кол хамааржыр.

Тоожу районда беш культура бажыңнары, ийи көдээ клубтар болгаш 8 библиотекалар бар. Оларның кышка белеткели кандыгы?

Районуң библиотекаларының септелгези колдуунда доозугган, одаар үүлдериниг хөй кезиин белеткеп, соортуп алган. Ол мышкаш район төвүнүн музыка школазы, Систыг-Хемниң, Ырбанның көдээ клубтары кышка база багай эвес белеткенген.

Чамдык кылдынган ажылдар-биле чергелештир районуң культура албан черлериниң кышка белеткелинде аңаа чедир кылыр ажылдар, шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Район төвүнүн болгаш «Тоора-Хем», «Май 1» совхозтарның топтеринде культура бажыңнарын бо чылын бус-биле илидер системалар кылын, септээрин шиитпирлээн. Ынчангаш аңаа үндүрер акша-тогеринти-даа, ону кылыр ажылчыннарны-даа база планнаан чугаалашкан. Амгы хүннерде район төвүнүн Культура бажыңының көрүкчүлер олурар залында одалга системаын доосканы. Ынчалза-даа ажылдың темпизи оожум, ам-даа кылыр ужурлуг ажылдар хөй.

Эң-не дувурээниниг байдал Азас болгаш Ийин көдээ Культура бажыңнарында болуп турар. Азастың көдээ Культура бажыңы эргижирээн. Аңаа бо чылын капитал септелге чорудуп, бус-биле одалга кылырын планнаан. Мында септелге ажылдары ам-даа эгелеваан.

Септелге кылыры-биле 20 муң акшаны Көдээ ажыл-агый министерствозу бо Культура бажыңынга бээр боор аазаан.

—Ол акша ам-даа келбээн, септелге кылырынга чугула дериг-херекселдер база ам-даа чедир соортуп алдынмаан. Бистиң таданыстан хемчеглерни ап чугаалажып-ла турар, ынчалза-даа түңнел чок —деп, райкүүскомнуң культура кылдызының эргелекчизи Любовь Васильевна Коракова хожудаашкынның чыдагаанын мынчаар тайылбырлаар. Совхозтарның боттарының талазындан мону септээр талазы-биле негелдени салып турза-даа, ук ажылды эгелевейн турар.

Ийи суурда чаа 150 олуттуг Культура бажыңын тудуп турар. Эрги клуб ортенген. Туттунган клубтуң колдуунда шеверлел ажылдары арткан. Мында үүгле ам 8 кижи ажылдап турар. Оларда тудуг материалдары чедишпес, оларның тудуг талазы-биле мергежили чавас болгаш кылган ажылының шынары куду. Боже тудугжуларны немей чорудуп, тудуг материалдары-биле хандырары эргежок чүгүлө. Ынчанмас болза бо культура кылдызының эргелекчизи Любовь Васильевна Коракова хожудаашкынның чыдагаанын мынчаар тайылбырлаар. Совхозтарның боттарының талазындан мону септээр талазы-биле негелдени салып турза-даа, ук ажылды эгелевейн турар.

Ийи суурда чаа 150 олуттуг Культура бажыңын тудуп турар. Эрги клуб ортенген. Туттунган клубтуң колдуунда шеверлел ажылдары арткан. Мында үүгле ам 8 кижи ажылдап турар. Оларда тудуг материалдары чедишпес, оларның тудуг талазы-биле мергежили чавас болгаш кылган ажылының шынары куду. Боже тудугжуларны немей чорудуп, тудуг материалдары-биле хандырары эргежок чүгүлө. Ынчанмас болза бо Культура бажыңы кышка чедир бүрүн доозулбайн барын болур.

Культура бажыңнарынга одаар мөш белеткеткенгеи, ынчалза-даа бүрүү-биле чедир соортунмаан.

Районуң культура кылдызы болгаш «Тоора-Хем», «Май 1» совхозтарының удуртукчулары культура албан черлериниң септелгезин дарый доозары-биле чугула хемчеглерни алыры хүнүү база бир кол айтырыы болур.

Культура албан черлерин септээр ужуруг хамаарышкан тудут организациялары боже кичээнгейни салып, боттут дузаны чедирери эргежок чугула.

Х. МОНГУШ.

ЗАВОДТУҢ САДЫ

ЧААГАЙЖЫДЫЛГА

СЭКП хоорхомунуң бюрозу, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскему хоорай чаагайжыдылгазының талазы-биле социалистиг чарыштың түңнелин үндүргеш, Кызылдың автосептелге заводунуң коллективин чарыштың тиилекчизи кылдыр санааш, шилчиир Кызыл тукту тывыскан.

Кызылдың автосептелге заводунга келген кижилернид кичээнгейин чүү-даа чүрнай оң девискээрин долгандыр үнген тарымал үүштер-биле шыптынган ногаан сад чайгаар-ла хаара туда бээр. Ылангыя чайын оң иштинче кирип, чаңгыс аай олуруглай чыскаалыпкан яңзы-бүрү тарымал үүштер аразында асфальтылыг орукчугаштар-биле ынай-бээр кылаштап, өң-балзын чечектериниг айыран, казас-чаражыг сонуургаан төрүүрге, чагалыын кандыг дээр—долгандыр ногаан шиник, чаагайжыттынган. Ындыг болбас арга чок. Заводтуң администрациязы, хөй-ниити организациялары, ажылчыннары төрээн бүдүрүлгезинин девискээрин чаагайжыттынган, ногаан шиник тургузар дээш улуг ажылдарны кылган. Чаагайжыдылга ажылын ында бүдүрүлге планының эйтырыглары-биле деңге чугулаган көрүп турар. Ынчангаш коллективте ол эйтырыгны тоомча чок көөр, ону херекке албас хөөнер чок. Коллективте чаагайжыдылга ажылы—кижи бүрүзүнүн хөрээ, ынчангаш бо чугула айтырыгның чогумчалыг шиитпирлегтинин турары-да ында.

Чылдың-на чазын, күзүн ажылчыннар заводунуң девискээрин чаагайжыдын, аныяк үүштерни эккеп олуртуп турар. Ынчангаш садта үүүп турар тарымал үүштериниң саны чылдан чылче немежип, өзүп турар. Заводтуң девискээринде тарымал үүштериниң 14 яңзы-бүрү хевирлери—терек, чодураа, чыжыргана, ыткады, хады, черлик яблоня, сирень... үүүп турарын ажылчыннар улуг чоргаарал-биле чугаалаарлар.

— Чаагайжыдылга ажылынга коллективтиң администрациязы, инженер-техниктиг ажылдакчылары, ажылчыннары шупту идепкейлиг киржип турар. Бо ногаан садчыгаш—коллективтиң лечиг ажылының түңнели-дир—деп, заводтуң партия организациязының секретары Екатерина Николаевна Балабанова чугаалаан турар. — Заводтуң чаагайжыдылгазын план өзугаар чорудуп турар бис. 1965—66 чылларда заводтуң администрация бажыңынче кирер эжиктиң чанынга ыыштарны тараан чүве. Үш чыл бурунгаар ол хадыларлыг аллея кылдыр «хуула» берген. Ам тарымал үүштерни чылдын-на чүгле немей олуртуп турар. Эрткен чазын бүдүрүлгениң девискээринге 53 дөс хадыны эккеп олуртувус.

Бүдүрүлгениң девискээринде бо сад коллектив кежигүнериниң дыштаныр чери болуу берген. Ажылчыннар хөстуг үезин, ылангыя дүштекки чем соонда арткан шагын маңаа дыштанып эрттирип турар. Мында В. И. Ленин аттыг аллеяны ажыткан. Ону автосептелге заводунуң коллективи бүгү совет кижилерге төөгүлүг хүн—В. И. Ленинниң туттуңгенинден бээр 100 чыл оюнга турасхаадып ажыткан. Оң бээр-ле бо ногаан шиник аллея бүдүрүлгениң ажылчыннарының хүндүлүг ынак чери апарган. Ол ылаңгыя бөйырлал хүннериниде онзагай. Маңаа коллективтиң күш-ажылчы чедишкиннерин түңнеп, мурнакчы бригадаларны, кижилерни шаңнап, мактан турар болгаш коммунистиг күш-ажылдың шалычызы атты тыпсын турары чаңчыл болу берген. Бүдүрүлгеге ажылдап келген аныяктарны заводтуң коллективинге маңаа байырланчыг байдалга хүлээп ап турар.

Заводтуң администрациязы чаагайжыдылга талазы-биле улуг ажылдарны кылган болгаш кылып-даа турар. Маңаа, ылангыя заводтуң директору Андрей Максимович Самойленконуң хууда киржилгезин демдеглээри чүгүлө.

Андрей Максимович тарымал үүштерге, черле бойдуска дыка ынак кижи, оң эртенги шактарда чедип келгеш, сад иштинде бир-ле чүвени бо-ла кылып, туткан турар дээрзин ажылчыннар чугаалап турар. Удуртукчузунуң чаагайжыдылга айтырыынга кичээнгейлиг, хамаарылгазы коллективтиң бүгү кежигүннериниге үлегер болуп турары билдингир.

Тарымал үүштериниң ажаалда-хайгааралыпче мында чугула кичээнгейни угландырган. Заводту долгандыр турган суттарылга системалы доктаамал ажылдап турар.

Заводтуң херээженнер чөвүлелиниң удуртулгазы-биле чечек тарып өстүрер ажылы турган болгаш, август айда болуп эрткен чечектериниг чаңчыл болган күскү делгелгезинге киржип, автосептелге заводунуң херээженнер чөвүлели шаңналдыг черни эзлээн болгаш диплом-биле шаңнаткан.

Заводта ажылчыннарның ажылдап, дыштанырының таарымчалыг бүгү байдалдарны турган. Ынчангаш бүдүрүлгениң девискээри, цехтер арыг-шевер. Бо бүгү—мында чаагайжыдылга, арыг-шевер ажылдарын чугулаан турарының тодаргай хереченгизи.

Чаагайжыдылга айтырыын чогумчалыг шиитпирлээри—күш-ажылдың байдалын эксиждиринге, ажылчы чөвүнүн кадынын быжыктырып, камгалаарынга чугула черни эзлээн турар болгаш бүдүрүлгени база оң ажыктыг чорудуп өстүрериниге таарымчалыг байдалды тургузар дээрзин мында угаан турар.

В. БИЧЕ.

БАЛЫК ЦЕГИ

Приднепровск ГРЭС-тиң девискээринде балыкты үлетпүр аргазы-биле өстүрер талазы-биле улуг комплекстиң тудуун дооскан. 30 муң дарбелчин метр хире шөлдүг чылыг суглуг тускай бассейннерге чыл санында-ла 25 муң центнер балыктарны өстүрерин көрген. Балыктарга чем үлеп бээр ажылдарны долузу-биле механизастаан болгаш автоматчыткан, а температураны таарыштырарының идегелдиг системазы продукцияны бүдүн чыл дургузунда алыр аргаы берип турар.

Электри станцияларының чылыг сугларын ажыглап, бассейннерге балыктар өстүрер ажылды республикада улам калбартып турар. Ындыг ажыл-агыйлар Киев, Харьков, Запорожье, Донецк, Херсон болгаш өске-даа областарда ажылдап турар. Олар үүгле бо чылын безин 25 муң центнер балыктарны бээр, а 1985 чылда оларның күүзү үш катап өзер. Чылыг сугларга форель, осетр, угорь деп балыктар, балыктарның өске-даа үнелиг уксаалары эки өзер. Балыктарны улуг эвес девискээрде бассейннерге өстүрүп турар болганда ындыг ажыл-агыйларга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедик, а продукцияның бот-үнези чиик болур.

— Бистиң балык ажыл-агыйларывыс балык өстүрериниң технологиязын чыл келген тудум-на сайзырақгайжыдып турар, үүштер чип өзер балыктарның деңзигүүрү чайгылыш чок улгадып турар — деп, Украинаның балык ажыл-агыйларының Кол эргелелиниң килдис начальниги И. Ф. Демченко СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан. «Балык өстүрерин улам хөгжүдер болгаш чурттуң аная сугларынга балык тударын көвүдедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң болгаш СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы бо адырны интенсификастаарынга улуг салдарны чедирер. Бодунуң ажыл-херээниң мастерлери болу берген, балыкты эл-бээ-биле өстүрүп, тудуп билир бедик дуржулгалыг кижилер республикада хөй. Оларга Донда балык комбинадының И. Новиков баштаан боигадазының, Ак Хүрээде М. Калайдының болгаш Закарпатьеде П. Билейниң звеноларының кежигүннери хамааржып. Олар чылдың-на гектаа шөлден 50—60 центнер балыкты ап турар. Үстүнде доктаалды боттандырганының түүнелинде республикада суг хөөлбентерлиг күрүнө ажыл-агыйлары калир бөш чылдың төнчүзүнде ажылчы чоннарның столдарынга амгызындан ийи катап хөй балыкты бээр.

(СЭТА-ның корр).

КИЕВ.

АДА-ЧУРТТУҢ АЛДАРЫ, ЧОННУҢ ЧОРГААРАЛЫ

(Төнчүү. Эгези 1-ги арында).

«Дайын болгаш тайбың» деп номну бижип турда, «чоннуң бодалы» ону дүвүрдин база сорук киирип турганын Толстой боду чугаалаан. 1812 чылда Ада-чурттуң дайынынын өндүр улуг көрүнчүүн тургуспушаан, Толстой улус массаларының төөгүге шиитпирлиг ролюн тодаргай айыткан. Роман — эпопеяның ол кол идеязын Тулага бодунуң чугаазынга Леонид Ильич Брежнев онзалап демдеглээн. «...Төөгүүнүң үндезини айтырыгларын кедизинде барып улус чон, массалар шиитпираәр, күрүнелериниң салым-чолун болгаш дайынларның төнчүзүн олар тодаргайлаар деп ол ханы бодал— богун-даа, кезээде-даа шын болур»— деп, ол чугаалаан.

Хуу өнчүлүг тургузугну болгаш социал талазы-биле деңэвес чорукту чогаалчының чугаажок хүлээн көрбээни бодунуң алыс шынарының талазы-биле социалистиг болган. Чаа ниитилел тургузуунуң дугайында Толстойнуң күзелдери алызында база-ла социалистиг болган. «Ам тергиидеп турар месилдежиишкин, мегелээшкин болгаш күчүлээшкин хостуг эптежилгебиле, шыныыт чорук болгаш кижилериң акы-дуңма ынакшылы-биле солуттунар индыг амыдырал тургузуу болур ужурлуг» деп, Толстой бадыткан турган.

Тараачыннарның революстуг шимчээшкининиң үүгле күштүг эвес, харын-даа кошкак талаларын Толстой база илергейлээн. Хуу өнчүлүг тургузугну Толстой маргылдаа чокка шүүмчүлеп, гуманисчи чаагай идеалдарны бадыткап турган, ындыг-даа болза ынчаардагы амыдыралды чаартырының аргаларының дугайында ооң билип, бодап турганы боттанмас утописчи болган. «Толстойнуң чогаалдарын орус улус өөренмишаан, бодунуң хосталгазының хөрээн эчизинге чедирер арганы ацаа бербээн ооң хуузунда кошкак чоруу чүдел дээрзин билип алыр ужурлуг. Бурунгаарлаар толээде, ону билип алыр херек»—деп, В. И. Ленин онзалап демдеглээн.

Эжелекчи дайыннарның кыпсыкчыларын Толстойнуң сойгалап илереткени, улустарның аразынга тайбың болгаш найырал дээш ооң маадырлыг демисели биске эргим үнелиг. Кайгамчык улуг чаагай эртиненги кижи төрелгетенге Толстой хайырлаан. Делегей культуразынга үнелеп четпес салыышкынны улуг чогаалчы киргенин ооң төрүттүнген хүнүн демдеглевишаан, ханы чоргаарал-биле ол дугайын чугаалаар ужурлуг бис.

Л. Н. Толстойнуң төрүттүнген хүнүндеп бээр 150 чылдар эрткен. Ооң бээр Россия эм таныттынмас кылдыр чаартынган. Ооң калбак-делгем девискээринде чөптүг чаа ниитилел тургустунган, коллективизмниң угаан-бодалы ында тергиидеп, бистиң социалистиг улуг Төрээн чуртуукустуң улустарының акы-дуңма найыралы чечектелин база быжыгын турар. Бүгү делегей база чаартынып, өскерилген. Амгы болгаш келир салгалдың кижилериңге бараан болур делегей улам-на чаагай, улам-на өөрүшкүлүг болзун дээш демисел уламчылап турар.

Улуг орус чогаалчы Лев Толстойнуң эргижиревес мергеп угаанныг чогаалдары деп-шилгениң оруу-биле кижи төрелгетенниң соксаал чок ол шимчээшкининге кезээ-мөңгеде бараан болур деп, илетклениниң түүнелинде Г. Н. Бердников чугаалаан.

Индирде—Болгарияның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Пантелей Зарев.

Бистиң ниитилелиистиң угаан-бодал культуразын сайзырадырынга хөй үүлдерин кылган улуг чогаалчы болгаш бодалчы Л. Н. Толстойну Болгарияда бистер бедик-биле үнелеп, аная ханызы-биле ывак бис, деп ол чугаалаан.

Чепсегленишкинче, чаа соок дайыныг кыйгырыглар капиталистиг делегейде калчаалыы-биле дыныалып турар амгы үеде, делегей культуразын бүрүн узуткаарының кыжаныышкыны бар амгы үеде культураны болгаш кижизиг чорукту мактаан мергеп угаанныг сорук киирикчи сөстер бо залда болгаш даштыкыда чаңгыландыр дыныалып турар деп, оратор уламчылап чугаалаан. Лев Николаевич Толстойга мактал, орус улуска мактал, Совет Эвилелиниң улустарынга мактал!

Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң оралакчы президентизи Альфредо Варелага сөс берген.

Толстой кезээде бистиң-биле кады, ооң шылгарангай чогаалдары бистерни, делегей культуразын байыткан деп, ол чугаалаан. Москва чанында бир чевегге чоокта чаа чордум. Москва чоогунга тулчуушкуннарга өлген совет дайынчыларны ында орнукшуткан болду. Ол совет дайынчылар ынчаарда ханныг дайынны узуткаар, чырык чер кырынга дайынларны кажандаа болдурбас, чырыткылыг келир үени хандырар дээш амы-тынын бергеннер.

Дайынга удур тема — Толстойнуң чогаалдарында кол темаларның биреэзи. Ооң чашкан тайбың үрезиннери чаагай, эки үнүштүг болган. Улуг орус чогаалчы мөчээн соонда чеди чыл болганда чаа Совет эрге-чагырга Ленинниң ат салганы «Тайбың дугайында Декретти» хүлээп алган. Совет Эвилели богунге чедир тайбыңның быжыг, шиитпирлиг, эвилеп политиказын чайгылыш чокка чорудуп турар. Ол политика бүгү делегей амыдыралынга эп-не чаагай салдарны чедирип турар деп, оратор онзалап демдеглээн.

Индияның Литературазының национал академиязының президентизи Умашанкар Джоши индирге үнүп келген. «Махатма Толстой»—«Толстой—чаагай сеткилдиг улуг кижи» деп номну школачы чораан чылдарымда номчаан мен. Ол бедик ат-биле Толстойну Индиянга ең баштай Ганди адаап, «Толстойнуң ынчы өөреникчизи мен» деп ол бодун саңап чораан. Кижилерге бүрүн ынакшыл чечектелген турар амыдыралга кижи төрелгетен чедип келир дээрзинге улуг орус чогаалчы бүзүрел чораан. Толстойнуң улуг ачы-хавыназы—ол бүзүрелде болгаш демиселде деп, индий улустуң төлээзи чугаалаан.

Делегейге Толстойну чаяаган черге чурттап, ажылдап турарывыс бистерге, тулажыларга, улуг аас-кежик-тир. Ясная Поляпаны камнап, ылдагалаарын бистерге п..ртия, улус чон, Төрээн чурт дагаын идегээнинге чоргаарланып турар бис деп, СЭКП-ниң Тула обкомунуң бирги секретары И. Х. Юнак баймырлыг кежээге чугаазынга демдеглээн. Тула областың хөй черлери Толстой-биле холбаалыг. Туланың ажылчы чоннары улуг, чаңгыс чер-чурттуунуң дугайында туранскаалды ыдыктыы-биле кадагалап чоруурлар.

Тайбыңның тиилелгезинге Толстойнуң идегели, тайбыныңыг хөрээн улус массалар боттарының холунга алыр дээрзинге ооң бүзүрели богун чурттан чоруур бистерге эпне чоок болгаш эргим үнелиг. Бистиң күрүнеевистин, бистиң партиивыстың, ооң Төп Комитединиң, ТК-ның Политбюрозунуң болгаш тайбың дээш шылгарангай демиселчи эш Л. И. Брежневтиң бүгү ажыл-чорудулгазы реакцияның чимленишкиннери турза-даа, тайбыңның хөрээ тиилээр дээрзинге бүрүн бүзүрел-биле сиңиишкен.

(СЭТА).

ҮРЕ-ТҮҢНЕЛДИГ ХАРЫЛЗААЛАР

АФИНЫ. (СЭТА). Совет-грек харылзаалар өөлүг чылдарда улам ындай хөгжөөн деп, Афинының «Вима» деп сураглыг солуну демдеглээн. Шагдан бээр чаңчыл болган найырал, ийи чурттуң улустарының аразында бот-боттарынга чоок чоруу политиктиг, экономиктиг база культурлуг харылзааларны быжыглаар болгаш калбартыр арганы берип турар деп, солун онзалап айыткан.

Бистиң чурттарывыстың аразында харылзааларны калбартырынга болгаш быжыглаарынга амгы үеде чогуур байдалдар база аргалар бар деп, Грецияның политиктиг, хөренгитен болгаш хөй-ниити бөлүктеринде сеткил ханыышкыныбиле демдеглээн. Грецияның даштыкы херектер министри Георгиос Раллистиң ССРЭ-же албанның ада-чоруун болгаш Москвада совет-грек чугаалажыышкынны грек хөй-ниити ооң-биле холбаштыр улуг ужур-дузалыг деп санап турар.

Грек-совет садыг-экономиктиг харылзаалар 1977—1981 чылдарда садыг дугайында үр хуусаалыг дугуржулга ёзугаар деңгениң база кайызынга-даа ажыктыг чоруктуң үндезининге хөгжүп турар деп хөренгитен бөлүктерде демдеглээн. Ол харылзаалар бараан солчулгазының доктаамал өзулдези-биле, ассортиментинин калбарганы-биле тодараттынып турар. Үүгле өөлүг беш чылдың дургузунда ССРЭ биле Грецияның аразында бараан саарылгазы 5 ажыг катап улгаткан. Грек хоорайларның кудумчуларынга база оруктарынга «Жигули», «Москвич», «Волга» деп машиналарны көрүп болур. «Энергомашэкспорт» деп Бүгү-эвилел каттыжыышкынының киржилгези-биле гидроэлектростанцияны болгаш одалга-биле ажылдаар электростанцияны туда берген.

Культура харылзаалары база калбарган. Афиныныр сураглыг уран үүл фестивалынга ССРЭ-ниң Улуг театрының, Москваның уран-чечен үлегерлиг театрының, Е. Вахтангов театрның, Ленинградтың С. М. Киров аттыг операнын болгаш балеттиң үлегерлиг театрының коллективтери киришкен. Алдарлыг совет коллективтерниң ооң көргүзүү үзеш көрүкчүлериниң улуг сонуургалын болдурган, парлалганың улуг үнелээшкинин алган.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

Социалистиг Вьетнамны деткээн

Социалистиг Вьетнамга хамаарыштыр Пекиниң өнчүк-чоңгээлиг ходелиишкиннериңге делегейниң дешилгелиг хөй-ниитизи шиитпирлиг удурланып турар. Янзы-бүрү чурттарның пайысылалдарынга митингилер болгаш хуралдар болуп эрткилээп, ооң киржүкчилери вьетнам улус-биле эп-сеткил каттыштырылгазының дугайын медеглеп, ВСР-ге болгаш социалистиг өске-даа чурттарга хамаарыштыр маоисчи угланыышкының айыылдынын айытканнар. Акы-дуңмалышкы социалистиг Вьетнамның улузун Чехословакияның ажылчы чоннары моон соңгаар-даа деткиир дээрзин олар онзалап демдеглээннер.

ДЕЛИ. ВСР-ге удур Пекиниң үргүлчүлеп турар хоралакчы ажыл-чорудулгазы кыдат удуртулганын Вьетнамның кызыгаарынга боо-чепсектиг ажык демиселди чөңгээлеп үнүрер деп турарын херечилеп турар дээрзин «Пэтроит» солун бижээн. Мурнуу-Чоен Азияда пекинчи удуртулганың тактиказын боо-чепсектиг холгаарлап киржишкинин каттыштырып турар «хуваар, тергиидээр» дээр чаңчыл болган политиканың көскү чижээ болур. Ол болза үүгле чаңгыс соруулганы—бодунуң экономиктиг болгаш политиктиг тергиделин тургузуп алырын чедип алыр дээн ёзулуг-ла неоколониалиечи тергиидекчи политика-дыр.

КОЛОМБО. Шри Ланканың найысылалынга Вьетнам-биле эп-сеткил каттыштырылгазының байырлыг кежээзи болган. Ада Шри Ланканың сураглыг күрүне болгаш политиктиг ажылдакчылары, «Шри Ланка— Вьетнам» деп эп-сеткил каттыштырылгазының ассоциациязының активчилери киришкен.

Кежээге үүве чугаалааш, Шри Ланканың Күрүнеиниң национал ассамблеязының даргазы Ананда Тисса де Алвис мынча деп медеглээн: хамаарышпас чорук дээш демиеежин турар улусту кандыг-даа күштер тиилеп шыдавас дээрзин маадырлыг Вьетнам чайыныңдыр бадыткап көргүскен.

Вьетнамга хамаарыштыр Кыдаттың амгы политиказын бие шиитпирлиг буруу шаап турар бис деп, социалистиг партияның ТК-зының чиңгине секретары Б. Зовса медеглээн. Ол политика үүнүү-даа мурнуда социалистиг ниитилелди тургузуп турар вьетнам улустуң күжениишкиннерин кошкадырынче угланган.

Кежээге Шри Ланканың Компартиязының Чиңгине секретары П. Кейнеман үүве чугаалаан. Улуг күрүнезирек шовинизмге алзы берген Кыдаттың вьетнам улустуң национал чаартылганы чедиишкиниг чорудуп турарын кошкадыр дээн орадлажыышкынарын ШЛКП эп-не шиитпирлиг буруу шаап турар деп, ол онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ВАШИНГТОННУҢ КҮТКҮҮ-БИЛЕ

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Никарагуада чазакка удур он ийи хопук дургузунда уламчылап келген ниити национал ажыл соксадыышкынын базары-биле диктатор Сомоса шаажылакчыларның чаа-чаа кезектерин чорудуп турар. Манагуада, Леонеде, Эстелиде болгаш өске-даа хоорайларда чыскаалдарны тарады ойладырынга национал гвардиядан аңгыда, шагдан бээр политиктиг өлүрүүшүүннерин чорудуп келген «Мано Бланка» болгаш «Никарагуаның өлүм бригадазы» ышкаш ындыг шеригзиттинген террористи организацияларны ажыглап турар. Ол өлүрүкчү болуктер Каттышкан Штаттарның берип турар боо-чепсээниң эзээн улуг кезиин Сомосадан ап турарлар.

Никарагуаның төөгүзүнде турып көрбээн удурланыышкын шимчээшкинин удуртулга чок кылырынче диктатор чүткүп турар. Политиктиг, хөй-ниити болгаш профэвилел организацияларының 700 хире удуртукчуларын, ооң иштинде оппозициялыг калбак фронтудан ажыл соксадыышкынының 15 организакчыларын туздуп хорутдаан.

Террор турбуже, чуртта чазакка удур ниити национал ажыл соксадыышкыны уламна күштели берген. Амгы үеде Никарагуада экономиктиг амыдырал шуут буурап дүшкен. Сомоса халашкыжете чедир болгаш бүгү политхоругдаттырганнарны хоставаан шаанда демисежирин уламчылаар бис деп, ажыл соксатканнар медеглээн.

Никарагуаның улузунга удур Сомосаның, ооң талалакчыларының хан төгүүшкүннүг кем-буруулуг үүлгедилерин делегейниң хөй чурттарында киленгээшкининг удурланыышкынны болдурган.

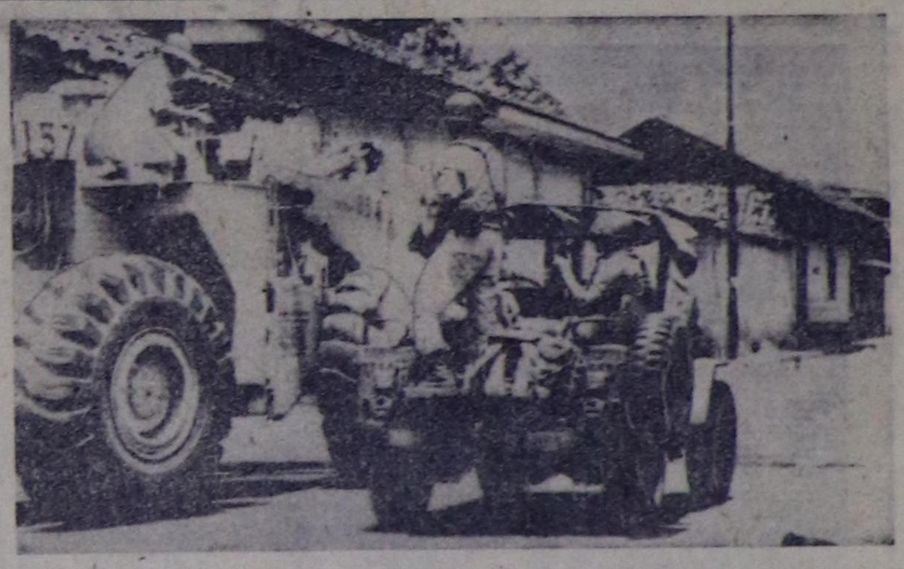

Хосталга болгаш демократияны катап тургузар дээш демисежип турар Никарагуаның улус массаларының күүлүг удурланыышкыннары бичии-даа соксавайн турар. АКШ-тың болгаш делегей монополияларының деткимчезибиле эрге-чагырга ызырнып турар дарлакчы Сомосаны эрге-дужаалындан дужурген турарын патриоттар чедип алыр сорулгалыг.

Чурттуң дыка хөй хоорайларынга массалыг чыскаалдар болган, оларга удур национал гвардейжилерниң шаажылакчы кезектерин өктаан.

ЧУРУКТА: национал гвардейжилер Леоннуң кудумчуларында.

АП-СЭТА-ның фотозу.

ЭФИОПИЯ: улуг чаартылгаларның үези

Бөгүн — Эфиопияның национал байырлалы — Революцияның хүнү

Эфиопияның ажылчы чоннары бөгүн улусчу революцияның дөрт чыл оюн демдеглеп турар. Ол революция феодал-монархиялыг ёзу-чурумну чок кылып, Африкада ол ең хоочун хамаарышпас күрүнеиниң амыдыралының бүгү талаларынга ханы чаартылганларын эгезин салган. Ындыг-ла үр эвес хуусаада ол ажок улуг орукту эртип, улуг бергелерге таварыып, шаңын айтырыгларны-даа шиитпирлеп келген.

СЭТА-ның корреспондентизи болуп, Аддис-Абебага үш чыл ажылдаан болгаш, эфиоп ниитилелдиң амыдыралынга улуг чаартылганларын херечизи болдум. Кижилер база көзүлдүр-ле чаартынып келген. Чылдан чылче эвес, харын айдан айже. Кижилериң эгиннери херлин, баштары улам бедик көдүрүп, бодалдары бижигүн база чугаа-сооду бүзүрелдиг чаңгыланып турар апарган. Бир эвес революцияның бир чыл оюнда чоп чыскаалга организас чок үнүп, көдүрүүшкүннүг-даа боз, чурттуң улуртукчу дээди органы— Түр шеригг административтиг төвүлелдиң (ТШАЧ) деткээни лозунгларны болгаш плакаттарны аай-дедир чайын чорун турган болза, үш чыл эрткенде найысылалдың ортузунда Революция шолүнге хоорай ялыларындан тургустунган бот-камгалал отрядтары база тараачыннарын улусчу милициязының отрядтары аңыяктар, хөрөженнер болгаш профэвилелдер организацилларының колониалары бир дески саң-дорт одуруглар-биле чыскаалын эртип турган.

Улус массаларының политиктиг кижизидилгезин болгаш оларны организастаарын ТШАЧ бодунуң бирги эдлетелиг сорулгазы кылдыр санап турар. Дыка хөй айтырыгларны шиитпирлээринге идепкейлиг киржир эргени болгаш арганы Эфиопияның улузу ооң тоогузүүнде бир-ле дугаарында ап, боттарының салым-чолунуң эзлери апарган. Эфиопи революцияның ең чугула ужур-дузазы харын ында.

Муң чыл догуунап келген монархияны сентябрьда дүжүрериниң чедирип келген 1974 чылдың болуушкуннарынга оп-оп муң ажылчы чоннар киришкен, ынчалазажок ынчан оларның боттарының организациязы чок болган алыс сорулгалары тодаргай эвес турган. Шериг албаныглардан революсчу демократтар эрге-чагырганы холунга алган. Армия чурттаа ең-не организастыг база сагыыга-чурумнуг күш болуп келген, а ТШАЧ-ны тургускан офицерлер болгаш сержантылар харын чүгле социалистиг - угланыышкын феодалдыг хожудангай Эфиопига ооң берге айтырыларын шиитпирлээрин хандырын шыдаар дээрзин быжыыбиле билип турарлар.

Үндезин социал-экономиктиг чаартылгаларны чорударынче болгаш дарлаар, мөлүүр чоруктан хостуг ниитилелди тургузарынче угланыышкынны ТШАЧ мырыңай эгезинден турз чоруда берген. Ең улуг садыг болгаш үлетпүр бүдүрүлгелерин, банкыларны, страхование компанияларын чуртта национализастаан, оларга үндезилээн сөөлүүреди күрүне корпорациларын тургускан. Үлетпүрде, хуваалда болгаш хандырылга черлериде бүдүрүлгенин бүгү-ле колкол чепсек-херексөлдерин күрүне контролюнче шилчиткен. Чаа күш-ажыл хоойлузу сес шактыг ажыл хүнүн доктааткан, ажылдаар амыдырал деңнелин бедиде-ринге-даа, көдээ ажыл-агыйны көдүрериңге-даа ол реформа таарымчалыг байдалдарны тургускан. А көдээ ажыл-агый — экономиканың кол адыры — ниити национал продуктунуң барык 60 хуузун берип, экспорттуң 97 хуузун хандырып турар.

Хоорайларда черлерни национализастаан, ол чорук чоннуң эвээн шалыныг кезектериңе квартира хөлөзинин дыка кызырар, чуртталга эргени магадылаан, үлетпүр, садыг бүдүрүлгелерин эргелеп башкарарынга киржир эргени ажылчыннарга болгаш албан-хаакчыларга берген. Заводтарда ажылчыннар комитеттери ажылдап турар апарган.

Эфиоп көдээге ёзулуг революция болу берген аграр реформазын 1975 чылдың мартта чарлаан. Улуг помещик чер эзелин ол чок кылган, феодалдарның албан-үүдүттериниңден тараачыннарны хостаан, черни ону сайзырады ажылдап турар кижилерге дамчыдын берген. Улуг эзел черлери болгаш плантациялар күрүне ажыл-агыйларының база кооперативтериниң өнчүзү кылдыр шилчээн. Чурттакчы чоннуң 90 ажыг хуузу болур тараачыннарның тудуун күжениишкининиг калбартыр арганы берген. Иштики болгаш даштыкы бяаттарны болуп турган ордуларны база каас-коя бажыңнарны хөй-ниити организацияларынче, өөредилге черлеринче дамчыткан.

ТШАЧ-ниң ол бүгү хемчеглери революстуг чаалаа алышкыннарны быжыы-биле деткээн күчүлүг организастыг күш болуп турар ажылчы чоннарның чогаадыкчы инициативазын оттурган.

Эрге-чагырганы чеди миллион ажыг ажыл-агыйларны каттыштырган чер-чер органнары — тараачыннарның 25 муң ажыг каттыжыышкыннары ам көдээде ажылдап турар. Оларның деткимчезибиле 2,5 муң чыгам бүдүрүлге кооперативтерин турдуган, оп-оп күражылагыйлар удам-на чаа-чаа чедиишкиннерни чедип ап турар. Бодунуң дүжүдүүнүң үштүң ийизи чедир кезиин помещиктер берип, базындырып, үжүк-бижик чок чораан эфиоп тараачын ам бодунуң инициативазы-биле оруктарны болгаш көвүүлерни кылчып, школаларны болгаш клиникаларны, культура төптерин болгаш тараа кадагалаар черлерни тутчуп, кооператив магазиниерин туг дээрбечилерге удур демиселди чорудуп турар. Революсчу Эфиопияга удур ниитиги болгаш даштыкы реакцияның күштери базаа бөлдүлчүп алганнар. Олар хоорайлар болгаш тараачынар каттыжыышкыныарының даргаларын, профэвилел активчилерин болгаш политажылдакчыларны кеден тургаш, өлүрүп, шолдерге дүжүттерин өртдедин, көдээ ажыл-агый техниказын узуткап, хүн бүрүнүң эргежок чугула багаан, ынчалза-даа улус ажылагыныңга ажок улуг богарал таварышкан, ынчангаш чоон болгаш мурнуу районнарының ок-он муң чурттакчылары чурттаар орын-суу-ру, амыдыран-чурттаар аргашиизе чок артган.

Ам чуртта сомали агрессиядан караждаан районнарның чонунга дуза көргүзериниң кампаниязы калбарган. Ажок улуг үеларгеэшкининерге болгаш хөй чылдардагы кандаашкиларга таваржып, улуг каража когаралдыг болган хөй-хөй можуларның чурттакчыларынга дузалаар дээш чазак акша-хөреңгини база тыптынып турар. Контрреволюстуг элементилериниң экономиктиг будулдуруушкуннарынга болгаш чепсектиг дерзинилээшкининериңе удур могаг чок демиселди база чорудуп, эфиопи девискээрде ам-даа турбаан сомали доктаамал шеригниң кезектериңе өйтур шавыышкыны берип турар.

Реаксылыг араб ёзу-чурумнарның деткимчезинге дамып алган, башкаланыкчы чепсектиг дээрбечилер тус черниң чонун дерзинилеп турар Эритерия дээр соңгу талаы можунуң айтырыы ам-даа хүн чурумуидан дүшпээн. Оларга барын талакы күрүнелер—НАТО-нуң кежигүннери дузалап турар. Африка Рогунуң девискээринге дүжүүрлүг чорукту чидигленгдирери ол девискээрниң чурттарының тайбың болгаш деңшилге оруу-биле бурунгаарлаарынга шаптыктаарын күзеп турар империалистиг күрүнелериниң эрге-ажыктарынга харын таарышкан.

Эфиопи революция амгы үеде бодунуң хөгжүлдезиниң шиитпирлиг үе-чадазында. Ёзулуг демократтыг болгаш социал деңшилге дээш ацгы талазы-биле шудурту демиселге чурттуң күш-ажылы чогу национал-демократтыг революцияның программазын боттандырарының оруунга шылгарангай чедиишкиннерни чедип алган. Улусчу революцияның магадылалы, ажылчын ацгының авангардчы партиязын тургузарын ам ТШАЧ бодунуң соңгаарладын болбас сорулгазы кылдыр көдүрүп турар.

Чаа Эфиопияның ССРЭ, ГДР, Куба болгаш социализмниң өске-даа чурттары-биле ынзы-бүрү талалыг кады ажылдажылгазы чедиишкиниг калбарын турар. Эфиопи революцияның чөптүг хөрөнгө социалистиг чурттарның деткимчези бүгү-ле моондактарны ажыг эртерде болгаш ең нарын шылгалдаларны алдарлыы-биле тударда дөрт чыл дургузунда ол революцияга дузалап келген деп, ТШАЧ-ниң даргазы Менгисту Хайле Мариам онзалап демдеглеп келген. Эфиопи революцияның күжү—калбак улус массаларының сырый каттыышкынында, ону деңшилгелиг кижи төрелгетениң, бирги эдлетде социалистиг күрүнелериниң талазында бүгү таалыг деткин турарында.

Ю. УСТИМЕНКО.
(СЭТА).

Аддис-Абеба— Москва.

Номчуштуг, чараш

Ном үндүрер чер чоокта чаа тыва үлегер домактарының болгаш чечен сөстерниң чыындызын «Чоннуң чечениң деп ат-биле парлап үндүрген. Ыында 420 үлегер домактар, чечен сөстер кирген болгаш оларның орус дылче очулгазын база-ла ында аңгы ном хевирлиг кылдыр парлаан. Ном боду ол чоруурунга тергиин эптиг, бичии болгаш кайыг карттыг. Ооң чурук-каасталгазы чараш; иштики, даштыкы карттарында тыва үлүзаларны шевергин чураан. А үлегер домактарның, чечен сөстерниң утказының айыл-биле улуг, биче гемчаалдыг, өөнүг чуруктарны иштики арынкарында хөйүг чураан, черле көргүштүг чараш кылдынган.

Чаа ном

Ол бичии номда үлегер домактарны, чечен сөстерни О. К. Саган-оол биле М. А. Хадахана чыын турускан болгаш орус дылче очулгазын С. В. Козлова кылган. А чурук каасталгазын И. Я. Кузнецов черле чедишкининиз кылган. Ук номну эдилгелер-биле үш дугаар парлап үндүрүп турары ол. Номну лекторларга, агитаторларга, башкыларга, библиотека, клуб ажылдакчыларына, ас чоргаалын сонуургаан чоруур бүгү номчукчуларга таарыштыр парлап үндүрген. Тиражы 20000 экземпляр. Ук ном мурнуку үндүрүлгелеринден, ылангыя чурук-хөрүк каасталгазы-биле черле эки үнген. Ол ам республиканың ном магазиннеринде удаваас киргизээр. Номчукчуларга бала бир чаа белек.

Ажыктыг саналдар

Чоокта чаа Тываның чоргаалчыларының VII съездизи боор эткен. Аңаа республиканың районнарындан эгелеп бижип чоруур авторлар бала киришкен. Съездиниң киржиччилери ийиги үүнде чоргаал ажылынга хамаарышкан семинарны, аңаа чамдык аныяк авторларның чаа бижиттинген чоргаалдарын сайгарып көргөн. Ооң-биле чергелештир ол-ла бижикчи киржиччилер «Шын» солун редакциязының ажылдакчылары-биле ужурашкан.

Редакцияның ажылынга хамаарышкан шак ол ажык чугаага келген аалчылар болгаш ук солуннуң ажылдакчылары киришкен. Чөөк-Хемчик райондан бижикчи О. Аракчаа «Шынның» чер-черде бижикчилер болуттерикиниң ажылының дугайын, ол ажыл сөөлгү үеде сураанның чугаалаан. О. Аракчас Өйке суурда бижикчилер болгунуң ажылын «өдрешлер» талазы-биле хемчеглер оп, «Шынның» ажылдакчыларындан боттуг дуганы чедирерин дилээн.

Кас-Хемден бижикчи М. Болат «Шынның» арында, ылангыя ийи дыштанныг хүннерде литература болгаш уран чүүл арыны организастап турарын мактаан, ынчалза-да аныктарның чоргаалдарын парлаар, деткиир соруулга-биле булуңнарны доктаамал организастап үндүрериң күүсүн. «Шынның» шедевриниг бижикчилериниң бирээзи чоргаалчы М. Кенин-Лопсан солунга чүүлү чоргаал эвес, күш-ажылдың төлептиг кижилериниң дугайында материалдарны, ханды-бир солун болуушкуннер дугайында медээлерни-даа бижиирин эгелеп үнүп саналдаан. Ук саналды аалчылар чүүлдүү деп үзүлээн алган. Республиканың улусчу Чоргаалыг-ла бажыңының директору Ч. Куулар мораль темазын, социал айтыыгларны, чер-черде улусчу театрларның ажылының дугайын хөйү-биле чыыдарын саналдаан.

Редакцияга келген шүлүктериниң долу сайгарылгазын шыырак эштерге ында-даа киллирип турарын; совлөг үеде барык-ла читкен ол ажыды кагал эгелериниң чугулазын ужуражылганың киржиччилери саналынга чугаалаан. Критик Д. Каллан чечен чоргаалды сургаалдаар соруулга-биле «Шынның» арынга литература теориязынга хамаарышкан үүлдерни өйлеп-өйлеп парлаа, чоргаал бижип чоруур аныак авторларга тускай булуңдан тургусса деп өзүл-бодалын илереткен.

К. ТУЛУШ.

Л. Н. Толстойнуң төрүттүнгениниң бээр 150 чыл болганынга

ЮБИЛЕЙГЕ ТУРАСКААТКАН

Россияның өндүр улуг чоргаалчызы Лев Николаевич Толстойнуң төрүттүнгениниң бээр 150 чыл болганынга турасказаткан байырлыг хурал Тываның дыдың, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунга болуп эткен.

Алдар-ады бүгү кижи төрелгетениниң угаан-бодал өзүлдези-биле улам улгадып, нептереп турар, гений болгаш шылгарацгай бодалчы Л. Н. Толстойнуң дугайын ТДПТЭШИ-ниң эртем ажылдакчызы М. Татаринцева, ССРЭ-ниң Чоргаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң улуг эртем ажылдакчызы М. Кенин-Лопсан, республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының номчулга залының эргелекчизи А. Яхненко, Тываның ном үндүрер черниң редактору А. Даржай олар чоргаарал болгаш ынакшыл-биле чугаалаанар.

Л. Н. Толстойнуң өлүм чок чоргаалдарын чоннуң берге амыдыралын бодунуң кайгамчык улуг чүрээнге сыңырын, делегейниң улустарының салым-чолун ооң бодап чораанын хөй-хөй кижилер ол кежээ соонуургаанар.

Л. Н. Толстойга турасказаткан кежээлер республиканың школаларынга, клубтарынга болгаш библиотекаларынга болгулаан, ооң номнарының делгелгелерин чер бүрүзүнге организастаан. Ооң чоргаалдарының идеяларының бистиң үевисте амыдыралчызын болгаш улуг чоргаалчының эткен оруун, чоргаадыкчы ажылын ында көргүскен.

Бистиң корр.

ТЫВА ДЫЛДА

Лев Толстойнуң литературага салымнызы бичии чораан үеэниде-ле билдине берген. 7 харлыг Толстойнуң бижээни «Дзир», «Үгүз» деп чоргаалдарлыг кыдырааштары кадагалаттынып арткан. 11 харлыг турган ол бодунуң кижизидикчизи Татьяна Александровна Ергольскаяга турасказаткан шүлүктерин бижээн.

Чоргаалчының бижээн ажылдары—романнар, тоожулар, чечен чугаалар, шиилер үүгле ол үениң эвес, а бистиң үеде бүгү делегейниң номчукчуларының сагыш-сеткилин хайныктырып турар.

Пролетариаттың улуг башкызы В. И. Ленин Лев Николаевич Толстойнуң чоргаадыкчы ажылынга улуг кичээнгейни салып, сонуургап номчуп чораан. В. И. Ленин чоргаалчының дугайында 7 үүлдү бижээн. Бодунуң ажылдарында ол Толстойнуң чүгле кайгамчык талантылыын айытпайн, ооң «кошкак талаларын» көргүзүп, ооң үзелбодалында чөрүлдөлериниң чылдагаанарын илереткен.

А. М. Горькийге чагаазында В. И. Ленин мынча деп бижээн: «Кайы хире күштүүдүр, че? Магалыг-ла улуг кижи аа! Европага кымны ооң-биле деңнеп болурул? Ындыг кым-даа чок».

Совет үеде Лев Толстойнуң чоргаалдары бистин чурттуң бүгү улустарының байлаа болу берген. Ооң чоргаалдарынга номчукчуларның соонуургалы өзүп турар. Республиканың А. С. Пушкин аттыг төп библиотеказында чоргаалчының номнарын пропагандаалаар ажыл идепкейжээн. Библиотеканың номчулга залында болгаш абонементизинде чоргаалчыга турасказаткан ном делгелгелерин организастап, лекция-беседаларны чорудуп турар.

Номчулга залында «Бүгү делегей, бүгү чер олче көрүп турар» деп делгелге ажыттынган. Ында Толстойнуң чоргаалдарын болгаш ооң амыдырал-чуртталгазынга турасказаткан номнарны салган. Оларның иштинде К. Н. Ломуновтуң «Лев Толстойнуң чуртталгазының болгаш чоргаадыкчы ажылының дугайында», «Ленин Толстойну номчуп тур», А. И. Шифманның «Толстой ол дээрге бүдүн делегей-дир», В. Лакшинниң «Толстой биле Чехов» деп номнары бар.

Делгелгеде чоргаалчының улуг уруу Татьяна Львовна Сухатина-Толстаяның сактыышкыннары номчукчуларның кичээнгейин хаара тудуп турар. Татьяна Львовна ада-иезинин бажыңында 35 чыл чурттаан. Чаңгыс бо бергин сактыышкыннарга онлагай күштү берип турар. Номчулга залының ажылдакчылары «Лев Толстой болгаш амгы үе» деп тематиктиг кажаан эрттирген. Абонементиде «Толстой ол дээрге бүдүн делегей-дир» деп ном делгелгеин ажыттынган. Ында улуг орус чоргаалчының амыдырал-чуртталгазының аныг дугайында солун номнар бар. Делгелге номчукчуларны Л. Толстойнуң литература, уран чүүл, педагогика, болгаш эстетика-биле харылзаазын көргүскен номнар-биле таныштырар. Чижээ, Е. Н. Куприянованың «Л. Н. Толстойнуң эстетиказы», Э. Т. Бабаевтиң «Толстой литература дугайында» деп номнары база бар.

Л. Н. Толстойнуң журналистен, редакторлап ажылдаан турганының дугайында номнарны база делгелгеден көрүп болур. Делгелге Л. Н. Толстойнуң дугайында сактыышкыннар-биле база байлак. Библиотеканың тыва национал болгаш чурт-шинчилел литературазының килдизинде улуг орус чоргаалчы Л. Н. Толстойнуң тыва дылче очулдуртунган номнарынга хамаарыштыр тускай делгелгени организастаан. Ында 1953 чылда Ю. Кюнзегештиң очулдурганы «Бал сөөлүнде», болук тыва авторларның очулдурганы «Халыш» деп рассказтар чыындызы 5000-5000 экземпляларга үнгүлээн. 1957 чылда О. Биче-оол «Казактар», 1962 чылда К.-Э. Кудажы «Ийи өскүк», 1963 чылда С. Пюрбю «Хаджи Мурат» деп чоргаалдарны тыва дылче очулдурганнар. Л. Толстойнуң чоргаалдарының тыва дылда очулгалары хөй тиражтыг парлаттынгылаан.

Республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының фондузу Л. Н. Толстойнуң чоргаалдары-биле байлак. Библиотеканың ажылдакчылары Толстойнуң чоргаалдарын номчукчу бүрүзүнге чедирер соруулгалыг ажылдан турарлар.

С. ООРЖАК,
библиотекарь.

Республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказының чурт-шинчилел килдизиниң ажылдакчылары улуг орус чоргаалчы Л. Н. Толстойнуң тэрүттүнгениниң бээр 150 чыл болган оюнга холбаштыр чамдык ажылдарны чоруткан. Чоргаалчының ажыл-амыдыралынга турасказаттынган тускай булуңну дерип кылган. Ында улуг чоргаалчының тыва дылда очулдуртунуп үнгүлээн номнарын колдап делгээни солун.

ЧУРУКТА: библиотека ажылдакчылары А. Тавакай, В. Оюн олар Л. Н. Толстойнуң тыва дылда үнгүлээн номнарының делгелгезин көрүп турлар.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

Лев Толстой

НАТАШАНЫҢ КАРААНЫҢ ЧАЖЫ

(«Дайын болгаш тайбың» деп романдан үзүндү)

Андрейниң аарыш-бекеыраанындан эзди-кежи шүүрелип келген, ынчаарга Наташаның бо кижиниң канчап барганы ол депкен чүвеи болза Марья кадынның чедип келириниң ийи хонук мурнуу чарында болуп эткен. Ол дээрге амыдырай-чурттаарын күзеп-чүткүп турбуже, өлүм чедип келгеш, кызыл-тыныы үзе соп аппарганы ол-ла болгай. Ол дээрге Андрейниң амдаа хандыр чурттаксаарын ала-чайгаар минии, Наташага холун эрттир ынакшаанын илередип чытканы болгаш эң сөөлгү катап коргунчут халаптыг шала чоорту хөме таварын келгени ол-ла болгай.

Ол дээрге кежээликтей болган чүве. Дүштеки чем соопда Андрейниң байдалы үгээртеп, утаанны көңгүс* анна хевээр апарган. Соня стол чанында олурган. Андрей удумзурай берген. Хеп-хепертен аас-кежиниң кулбуртун келгенин Андрей билип каапкан.

«А, ончуг эжим чедип келгени ол ышкажыл!» деп, Андрей бодангап.

Шынап-ла, дис-баштап кирип келгеш, Соняның олурган черинде Наташа кээп олуруп алган болган.

Наташа-биле кады коштанчы берген үезиниңден эгелээш, Андрей бодунуң хайыралыг эжин дээды чанында чоруур кылдыр бодап чаңчыга берген. Андрейже чырыы дээп турган лаанны карангылай аарак Наташа чымчак сандайга хажыыландыр олурушкаш, ук ала-соп алган. Ук аргыл орган хөрөөженни коргеш, кижиниң сагыжы таныларчыг апаар чүве, ооң кадында уктар аргыыр кыргаш кадайлар дег аарыг улус ажаап-карактаар буянныг кижилер ховар деп Андрей ноян чугаалаан соонда, Наташа уктар аргыы өөрөнө берген. Наташаның чинге-чинге салаалары тевенезиг демирлерни олуй-солуй кагытылан, боданганыг олурары Андрейге аянныг көстүр болган. Наташа сыргаш кылынган. Андрейже көре каапкан, оон даа чырыынга адыжын делемнеп туткаш, кедергей оожум болгаш эвилеп кылдыр эккештиң борбактаг каан чүүну ап алган, база катап олуруп алган.

Андрей шимчеш-даа диилейн чыткаш, Наташаже көрүүген, ооду күдүжеңнеп турган хөрезинде, улуг безин тыныйын, кончуг оваарымчадыг хөрөөн догдайты каапкан.

Троицкий дугайында олар бир катап эткен-барган үеин чугаалажып турганнар, ынчан Андрей ок балыындан өлбейн бардымза, атыыг кадайым-биле база катап чурттаар амытынымны хайыраан бурганга кажан-кеззеде чалбарып чоруур ийик мен диген, ынчалза-да шак ол үеден эгелээш олар келир үезиниң дугайында чүү-даа чугаалашпайн барганнар.

«Канчаар-ла ирги?» деп Наташаже көрүнгеш, кан тевелерниң чымчаңнадыр кыгыраарын дыңнап чыткаш, Андрей бодангап.— Мени өлзүн дээш салым-чаяан мени Наташа-биле доңнаштырын каан чоор бе?.. Мени өскүлхонка алзын чурттаарын дээш өзулуг амыдырал меңээ тавайыс дээш келгени ол чоор бе. Бо турган өртемчейде Наташага холун эрттир ынак-тыр мен. Наташага ынак кижи болганымда, чүү канчап канчаар мен ынчаш?»—деп, Андрей чугаалаан, оон ам бодунуң аарыг-човуланга таварышкаш, чаңчыкканы өзүгаар човуурдай каапкан.

Андрейниң човуурдаанын дыңнаан, Наташа аргыы орган угун сала каапкаш, демгизиче улам чоокшуладыр эрге берген, кылаңайын чыдар өрактарын көрүп каап, оон аарыг кижиниңге чиик-адак чеде берген:

— Удуп чыдыр силер бе?— дээш, доңгап берген.

— Чок, мен силердиве шагда-ла көрүп чыттым, силерниң бээр кирип келгениңнерни база билип каан мен. Силерден аңгыда кым-даа меңээ таалаңчыг таалалды кайын бээрлаан... өске өртемчейниң ораны. Өөрөөн сеткиимден ыглаксаам кээр-дир.

Андрейниң чанындыва Наташа улам чоокшулай олурушкан. Наташаның арынышыраймындан өөрүшкү чайынналын турган.

— Наташа, силерге мен хөлүн эрттир ынак-тыр мен. Чырык өртемчейде силерге үүдүн-даа артык ынак-тыр мен.

— А мен бе?—Ынча депкеш, Наташа хая көрүү берген.— Чүүн ужуудан хөлүн эрттирил ынчаш?— деп, Наташа айтырган.

— Чүүн ужуудан хөлүн эрттирил деп чээ?. Черле силер чүү деп бодаар силер, дириг артар ирги мен бе, сагыжыңар кайын эндээр чугаалан көөр силер бе? Силер көөрүңерге, кандыг-дыр мен?

— Сегий бээр силер, сегий бээр силер!—депкеш, Наташа демгизиниң ийи холуудан хайыралыы кончуг сегирин алган.

Андрей хек-даа дивээн.

— Сегий берзимзе!—деп чоруй, Наташаның холуудан туткаш, Андрей откай каапкан.

Наташаның аксының кежин кирип, омаа дендей берген; эмин эрттир холаен болбас, Андрейге дыш херек болгай деп, Наташа ол-ла дораан сакты берген.

— Силер удуваан ышкажыл сілер. Таптыг удун көрүңерем... —деп, Наташа бодунуң өөрүшкүүн болу-ла чавырылдыра берген.

Наташаның холун дыңзыдыр тутканы, Андрей сула салыпкан, Наташа демги-ле чымчак сандайынга барып олуруп алган. Наташа ийи катап Андрейже хая көрүү каапторга, оозунуң удур көрген карактары от-кос дег хыш тургулаан. «Аргыл орган угумну доспаан шаамда Андрейже көрүнмээйн адырам» деп. Наташа бодунга болу чугаалаңган.

Удавайн Андрей карактарын шийиткен. Бичии када кум кылынгаш, эзт-кежиниңде соок дер токтун чоруй, девидеп оттун келген.

Удуп бар чыткаш, Андрей сөөлгү үеде бодунуң бодап келгени амыдырал болгаш өлүм дугайын бодангылаан. Колдуунда-ла өлүм дугайында. Өлүрүм чоокшулаан деп, Андрей биле берген.

«Ынакшыл бе? Ынакшыл деп үүл ол?—деп, Андрей бодангап. — Ынакшыл өлүмге шаптык кадып турар. Ынакшыл дээрге амыдырал ол-дур. Кандыг-даа чүвени билип аптар апарган мен, ол үүл дээрге ынак-тыр мен. Хамык-ла чүвениң бары болгаш чурттап турар ужуру үүл дээрге, ынак-тыр мен. Бүгү-ле чүве кара чаңгыс ынакшыл-биле харылзашкан турар. Ынакшыл дээрге бурган ол-дур, өлүрү дээрге ынакшылдың бир тогланчызы чогуур черинче мөңгередир шымыны кире бээри ол-дур, меңээ шак ынчаар сагындырар-дыр». Шак ындыг бодалдар Андрейниң хөөнүн чазап турган. Ол дээрге чүгле бодалдар-дыр ийин. Канчаар-даа бодаарга, бир-ле чүве четпес, бир-ле чүве чок. Биеэги-ле дуурениг байдал болгаш үй-балай чорук хевээр. Андрей удуй берген.

Андрей дүжей бергеш, көрүп чыдарга, бодунуң өлүлүг удуур өрээлинде чыдар болган, харын-даа балыглаңмаан, кан-кадык хевээр. Андрей ноянның мурнунга сыңзыыргак, турааргак кижилер-ле кара-шаар костүүлеп көңгилээр. Андрей оларның-биле чугаалажып, бир-ле чүве дугайында маргыжып турган.

Од кижилер бир-ле чердиве чоруурунга белеткениң турганнар. Бо дээрге хей чүве-дир ийин, моон артык сагыш човаар чүвелерим бар-ла болгай деп, Андрей ноян шалбуд бодангылаан, ол эвреде коңчак кижилерни кайгадыр «кижи албас, ыт чивес» чүвелерни чугаалап-ла чыдар болган. Үш-үдүрүм кижилер шала чоорту шүүрелип чоруткулаан болгаш дүүчүп каар эжик дугайында чаңгыс айтырыг артып калган. Сенчини сенчилээш, эжикти хааптар дээш Андрей турып келгеш, ынаар чорупкан. Эжикти хаап четтигеринден болгаш хаап шыдавазындан хамык чүве хамаарыжыр турган. Андрей далажып кылаштаар дээрге, буттары шимчеттинмес болган, ынчангаш эжикти хаап четтикпезим ол-дур деп билзе-даа, байгы күжүн салып, шыртайтып-ла чыдар болган. Хиличектиг халаан Андрейни боле-хаара бектеп тудуп алган. Ол халап болза өлүм деп чүве ол-дур, ол чүве эжиктиң артында сыныы турар. Шак ол үеде Андрейниң деңгели үеүгү, эжикче шиглей кадайы кончуг соястап бар чыткан, ынчаарга эжиктиң артын талазындан ол коргунчуг халап күчүзүн дөгеп, эжикче кел-ле чыткан. Кажиде сыр өске — өлүм деп чүве эжикче чүткүдүп-ле орган, ол халапты доктаадыр арга херек апарган. Андрей эжиктиң кастынындан тудуп алгаш, эң сөөлгү күжүн үндүрүп турган. Ол хиреде дүүчүп чаалаан, оода бичии када эжикти дуй тударын оралдашкан; Андрейниң деңгели үзүлген, кандайы кончуг, ооң ам хайхалашка хөме таварткан эжик бирде ажыттына бээр, бирде база катап хагдына бээр болган.

Коргунчуг халап база катап дашкаартан шургудуп келген. Байгы күжүн үндүрүп турган, чеже-даа шыртайтырга, хей болган, эжиктиң ийи талазы кончуг аар аңгайтыр ажыттына берген. Коргунчуг халап кирип келген, ол болза өлүм деп чүве ол-дур. Оон ам, Андрей ноян таалал апарган.

Таалал бооп бар чыткаш, Андрей ноян байгы күжүн сала-сала, база бир чүвени сакты хонуп келген, бир-бир бодаарга, ол удуп чыткаш, арай боорда отту хонуп келгениг болган.

«Өлүм келгени ол-ла-дыр ийин. Өлгеним ол-дур — деп, оттуп келген. Өлүм дээрге оттуп келири ол ышкажыл— деп, сагыш-сеткили чырыы кылынган, ынчангаштың ону дуглай азын каан көжеге хөөнүн чазадыр ажыттына берген. Хүлүттүрүп каанзыг ышкамнан чытканы часкарлыг, чаа күш кирип, харын-даа чиктин кончуг шелээнзирей берген.

Андрейниң соок дери токтун, арай боорунда оттуп келгеш, диван кырынга дырбамайны боорге, Наташа чоокшулап чеде берген: «Канчап баардың?» диген. Андрей чүве ыыттаваан. Наташаның чугаазының аныын безин көңгүс билбээн, харын оозунче кара алдентиг кылчаш кылынган.

Бо-ла бүгү чүве болза Марья кадынның чедип келириниң ийи хонук мурнунда болган таварылга-дыр. Ол хүндеп-не эгелээш Андрейни девидедип турган аарыг багай талазынче тыртын бар чыдар деп, эмчи чугаалаарга, Наташа хаайынга-даа какпаан; ол коргунчут чорукту чайлаш чок таварын келген ужур-дур деп шуудунга кире берген.

Ол хүндеп эгелээштиң-не Андрей ноян удуп чыткаш оттуп келириниң орнунга амы-тындан адырын бар чыдарын дембээрээр апарган. Дембээредир дүжеп чыткаш, оттуп келириниге бодаарга, улуг пазы пазылааш, оттуп келири таан кончуг узун эвес ышкаш кылдыр Андрейге сагындырган.

Чындыраартыр, оожургадыр оттуп келир апарганында кижи кайгаар коргунчут болгаш бертсинчиг чүве чок.

Андрейниң сөөлгү хүнзери болгаш сөөлгү шактары ала хөлүнде эртип турган. Ооң чанында олурып турган Марья кадын биле Наташа од байдалды база билип каапкаңнар. Олар ыглап-сыктай бергөөнер, бачымыргап-мөгүдеп турбааннар, адак сөөлүнде чүвениң ужуруп билип каапты (Андрей ноян таалал болгаш олардан ырап чорупкан), кызыл-дустай бергеи кижиниң эрткен оруун сактып, ооң мага-бодун ажаартежээн турганнар. Олар ийилээ кадынга кире берген болгаш өлүмүнүң дирелип келгени оларга коргунчут эвес болу берген, ынчангаштың боттарының ажыг-шүжүүн шыдажын эртер ужурга таварышкан. Андрей көрүп орда-даа, ооду чокте-даа олар ийи ыглашааннар, ооң дугайында олар кажан-даа боттарының аразында чугаалашпааннар. Боттарының угаан турар чүвезин кандыг-даа сөс-биле илередип шыдавазын олар билип каапкаңнар.

Олар ийи Андрейниң олардан бир-ле чердиве ырап бар чыдарын, кончуг оожум болгаш кончуг шөлээн талыптыр-ла шыыгайыш бар чыдарын көргеннер, ынчангаштың олар ийи бо дээрге ужуру шыдыг чүве ыйнаан, эки-даа чүве ирги бе деп угаан турганнар.

Андрейниң аарыын, сүзүглелип айтырыш, кижилер кээп-ле турганнар, кижи болган-на Андрейге сөөлгү катап кээп турган. Бичии оглун киирип келирге, Андрей ооңунга эриннерин дегаан каап, хая көрүү берген, Андрейге таан кончуг халаныг эвес болган (Марья кадын биле Наташа ол бүгүнү билип турганнар), менден боларның неңеп келгеи чүвеи од ыйнаан деп бодааны ол-дур; оглуңну көрүп алгаш, алган-йорээн каг дээрге, ол негелдеги күүсеп каап, ам кыдыртыр чүвеи бар ирги бе деп айтырганыг апарган, хая көрүүп чоруй барган.

Андрей ноян бурган орапынче аттанып, сөөлгү катап сөөк-даган сирленедир шимчеп чыдырда, Марья кадын биле Наташа чанында турганнар.

— Өлгени ол-ла бе, кай!— деп, Андрейниң мага-боду шимчевейн барганда, эзт-ханы соой бергенде, Марья кадын айтырган, Наташа чоокшулап келгеш, өлгеи кижиниң карактарын дүрген-не ыыр каар дей берген. Андрейнаң карактарын шыр турган, Наташа ол карактарны ошкаңчыттаваан. Ооң дугайында буянныг сактыышкынны сактырын-на оралдажы берген.

«Андрейниң кайнаар чорупканы ол ирги? Андрей ам кайда-ла чор ирги?..»

Андрейниң мага-бодун чугаш, хепкергеш, хөөржүдер хааржактың иштинге чыттыргаш, стол кырынга салып каарга, хамык кижилер ооң чанында сөөлгү ёзулалын кылып келгеш, мөөредир ыгдажып-ла турар болганнар.

Николушка чүүлү-чүрээн саргыдыр кызын келген бирле биллинмес кажыылдаңнаа ыглап-сыктап турган. Хөөкүн Наташаның өөлүн эр ээзи чок апарган деп кээрген келгеш, кырган биле Соня база ыглап бадырышканнар. Ызыгуурдан кырган ирей база-ла бодунуң удавас чорта бээрин билип каап, мөңгө база шак ындыг коргунчуг базымны кылыр өй чоокшулаан деп болап келгеш, ыглап бадырыпкан.

Очулдурган М. КЕНИН-ЛОПСАН.

Музыка дугайында

Тыва АССР-ниң улустуң артизи Николай Өлзей-оолга удурткан болук артистер музыка таныылбырлыг концерттерни көргүзүп чоруп турар. Олар чоокта чаа Өөрүгүн Кызыл-Тей суурга оюп көргүскен. Эрги шагның мунгарал, кударал ырларындан эгелээш, Улуг Октябрьның тиилелгезиниң соонда база Совет Тыванын үезинде аас-кежиктин, хостуг амыдыралдың, ыры-хөгжүмнүң дугайында таныылбырлыг күүселдерни чон сонуургаан. Маадыр-оол Өшкү-Саар амыы үевиң ырларын күүсеткен.

К. КАРА-САЛ.

Агаар

Бүгүн республикага көжүп турар булуттаар, чамдык черлерге биче чаъстаар. Барыын чүк угланыышкыныг хаттың дүргени секундада 6—11, ойөйде 13—18 метр чедер. Агаарның температуразы 9—14, чамдык районнарга 14—19 градус чылыыр.

Кызылга чагбас. Хаттың дүргени секундада 6—11 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 8—10, хүндүс 13—15 градус чылыыр.

телевидение

СЕНТЯБРЬ 12-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00—**«Ye».** Информастыг программа.
10.35—Эртенги гимнастика.
10.55—**В. Левашов — «Соңгу чүкте транзит».** Телешин.
12.15—**«Музыка амыдыралы».** Тележурнал. Дамчыдылганы композитор А. Николаев чорудар.
13.20—16.30—Чапсар.
16.30—**Эфиопияга революция хүнүнге.** Кинопрограмма.
17.00—**«И. Бунин. Амыдыралының болгаш чоргаадыкчы ажылының арынналы».**

КЫЗЫЛДАН

18.00—Мультфильмнер программазы: **«Тимка болгаш Димка», «Шүүрле кайгамчык үүлдер».**
18.20—Телемедээлер.
18.40—**«Хөй-ишти амыдыралының экраны».** Дамчыдылга.
19.40—Телемедээлер.
19.25—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.30—Медээлер.
19.45—**«Уругларга шүлүктер».**
20.00—**«Эртем амыдыралы».**
20.30—**«Делегейниң улустарының чоргаадылгазы».**
21.00—**«1978 чылдың дүжүүдү дөш».**
21.15—**«Ленинчи комсомолдуң 60 чылынга». «Москвада кылаштап чор мен».** Уран-чечен фильм.
[illegible]—**«Ye».** Информастыг программа.
23.00—**«Тускай шинтпир».** Алкоголизмниң хоразының дугайында документалдыг телефильм.
23.20—**«Кежээки аялгалар».**
00.15—00.55—**«Пианист Освальд Рассел ойнаар».** Төнгенде — медээлер.

ИНИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.00—Төп телевиденениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң орус улустуң хөгжүм херекселлериниң улегерлиг оркестриниң концерти.
18.30—**«Аныяктарның адрестери».** Адазының базыны.

КЫЗЫЛДАН

19.30—**«Кодзоның ажыл-ишчиларынга».** Кодзо ажылагайының мурнакчыларына турасказаткан концерт.
[illegible]—**«Бистиң ёзулуг тараалыс».** Документалдыг телефильм.
[illegible]—21.15—**«Бистиң аалчыларыыс».** ССРЭ-ниң улустуң артизи Б. Штоколовтуң концерти.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ.

РАДИО

СЕНТЯБРЬ 12-ДГ

«НАЙЫРАЛ»: «Чиде бергени» 9.30, 11.20, 13.10, 15.05, 17.00, 18.55 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бирги класска чурттап чораанар» 9.15, 15.50, **«Вий»** 10.45, 14.10, 17.20, **«Шеригге чаа келдирткеннер дайынче чорупкан»** 12.25, 19.00, 20.45 шактарда.

«ВОСТОК»: «Телефон дамчыштыр белектер» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Каргыс шагдаа кадайланган» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

1940 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Советтер ажылынын хоочуну

КУУЛАР ЧОНДАНМАЕВИЧ БОРА-КӨЖЕНИН

хепертен мөчээнин «Чыраа-Бажы» совхозтуң директорузунда партком, улус депутаттарының Чыраа-Бажы болгаш Чыргакы кодээ Советтериниң күүскомнары, ажылчын кооперацияның баштаар чери дыңнатпышаан, ооң төрелдериге болгаш чоок кижилериге ханы казыыдалын илергейлеп тур.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчызының 2-35-24, 2-31-73, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийн амыдырал килдизинин 2-31-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетүр килдизинин 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтериниң 2-12-45, солун келбейн баргында 2-32-75 телефонче болгаар.

Тираж 17531. Чагыг № 2681.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типография-зы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1).

ТС—00691.